

# MAGYAR KÖZIGAZGATÁSI ÉPÜLETEK PÁLYÁZATAI A DUALIZMUS KORÁBAN

## STÍLUSIRÁNYZATOK A FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM 1907-ES ÁTÉPÍTÉSI TERVPÁLYÁZATÁN<sup>1</sup>

SZÉKELY MÁRTON\* – MARÓTY KATALIN\*\*

PhD-hallgató. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3. K II. 82.

E-mail: szekely.marton86@gmail.com

PhD, egyetemi adjunktus. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3.

K II. 82. Tel.: (+36-1) 463-1330. E-mail: mkata@eptort.bme.hu

Az építészeti tervpályázatok intézménye Magyarországon a 19. század utolsó harmadában egyre szélesebb körben elterjedt. A századforduló éveire nagyszabású középületek esetében a tervezési megbízások többségét már verseny keretében nyerték el az építészek. A települések helyi önkormányzata és a központi kormányzat fővárosi hivatalainak építése nagy lendületet vett, ezek jó részét már nyilvános tervpályázaton hirdették meg. A végrehajtó hatalom reprezentatív minisztériumi palotái a korszerű – tisztán irodai funkciójú – épületek első magyarországi példái közé tartoztak. Budapesten a dualizmus időszaka alatt végül összesen négy ilyen funkciójú, teljesen új épület készült el, melyek közül a földművelésügyi tárca 1880-as években épült székhelye az egy évtizeddel későbbi kritikák szerint funkcionálisan és formálásában is sikerületlennek tartott mű volt. Az épület elkészülte után két évtizeddel máris jelentős átalakítását vették tervbe, mely munkára nyilvános, névaláírási pályázatot írtak ki. Az 1907-es pályázat a magyar historizmus egyik utolsó nagy seregszemléjének is tekinthető, melyről a sajtó részletesen tudósított. Az ismert pályatervek között egyaránt találhatók historizáló és századfordulós munkák is, jól tükrözve a korszak építészetének polémiáit. A publikált tervanyag vizsgálatával szeretnénk tovább árnyalni a korszak építészeti tendenciáiról alkotott képet.

**Kulcsszavak:** historizmus, századforduló, tervpályázat, építészeti pályázat, építészettörténet, XIX. század második fele, Bukovics Gyula, Töry Emil

## 1. BEVEZETÉS

A kiegyezés után kialakult állami közigazgatás rendszere a dualizmus korában szinte változatlan formában működött az első világháborúig. A minisztériumok mellett<sup>2</sup> a törvényhatóságoknak két csoportja működött: a vármegyék és a törvényható-

<sup>1</sup> A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-IV kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

<sup>2</sup> Az 1848-as elképzelések alapján kialakuló rendszer nyolc magyar minisztériumból állt: a király személye körüli, a belügyi, a pénzügyi, a vallás- és közoktatásügyi, az igazságügyi, a honvédelmi, a közmunka- és közlekedésügyi és a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium. Ehhez még 1868-ban a magyar–horvát kiegyezés nyomán az önálló horvát–szlavón–dalmát tárca nélküli minisztérium csatlakozott. 1889-ben részleges tevékenységi kör átcsoportosítást hajtottak végre, de 1917-ig nagyobb változtatás nem történt. (1848. III. tc. független magyar felelős minisztérium alakításáról, 1867. évi X. tc. az 1847/8. évi IV. törvénycikk 6. §-ának

sági jogú városok,<sup>3</sup> mellettük a további rendezett tanácsú városok<sup>4</sup> és a községek<sup>5</sup> adták a végrehajtó hatalom pilléreit.<sup>6</sup> A szilárd államigazgatási rendszer mellett – a kiegyezés által is elősegített – gazdasági konjunktúra törvényszerűen indukálta az állami építkezéseket.

A lassan egyre polgáribbá formálódó társadalmi körülmények közt a nagy, reprezentatív középületek tervezésére – a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet folyamatos nyomásgyakorlásának eredményeként is – elterjedtek az építészeti pályázatok. Mint a magyar állam legfontosabb épülete, a parlament létesítése ebből a szempontból mindenképpen irányadó lehetett. Az igény egy állandó országházépületre már tárgyalt korszakunk előtt felmerült, és – a pályázatok történetében igen korai példaként – 1844-ben nemzetközi tervversenyt hirdettek. Ugyan az 1848–49-es forradalom és szabadságharc egy időre margóra tette a kérdést, de 1861-ben ismét – ebben az esetben meghívásos – pályázat segítségével keresték az ideiglenes képviselőház tervezőjét. Ybl Miklós épülete rekordgyorsasággal el is készült, de nem jelenthetett hosszú távú megoldást a törvényhozás elhelyezésére. Amikor a feltételek megengedték, az állandó Országház épületére 1883-ban nyílt, nemzetközi tervpályázatot írtak ki, és a nyertes, Steindl Imre elképzelései alapján megépült Parlamentünk.<sup>7</sup>

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy az államigazgatás különböző szintjein – a község- és városházák, vármegyeházák és minisztériumok építésénél<sup>8</sup> – mennyire alkalmazták a pályáztatás rendszerét,<sup>9</sup> és milyen építészeti tendenciák érvényesültek.

## 2. MEGYE-, VÁROS-<sup>10</sup> ÉS KÖZSÉGHÁZA-PÁLYÁZATOK

A nagy múltú magyarországi megyékben, már a XVIII. század második harmadától, majd nagyobb számban – a kis- és középnemesség politikai erősödésével összhangban – a reformkorban számos megyeház épült. A dualizmus időszakában így a vármegyéknek körülbelül felében volt szükség új épületre, elsősorban a keleti or-

módosításáról, 1889. évi XVIII. tc. az 1847/8. évi III. tc. 14. §-ának módosításáról, 1917. évi XI. tc. a magyar felelős miniszterek számának ideiglenes felemeléséről.)

<sup>3</sup> 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről, 1886. évi XXI. tc. a törvényhatóságokról.

<sup>4</sup> 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről.

<sup>5</sup> 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről, 1886. évi XXII. tc. a községekről.

<sup>6</sup> Romsics 2005. 17–41.

<sup>7</sup> Részletesen: Verő–Gábor 2000.

<sup>8</sup> A minisztériumok szaktevékenységéhez kötődő állami építkezéseket – kórházak, iskolák, erdőigazgatóságok ... – a lényegesen eltérő funkcionális felépítés és a kisebb reprezentációs igény alapvetően megkülönbözteti az elemzett épülettípusoktól. Hasonlóan a harmadik hatalmi ág – az igazságszolgáltatás – épületeit sem vesszük most górcső alá.

<sup>9</sup> Az építészeti tervpályázatokra vonatkozó adatok forrása a szerzők által – a korabeli szaksajtó elemzésével – készített adatbázis. Az 1891–1917 közötti adatokról részletesen: Székely–Maróty 2018. – Jelen kutatásunkhoz az adatsort – a műemléki topográfiai és adatbázisok segítségével – bővítettük a közigazgatási épületekre vonatkozóan, a továbbiakban ezt az adatsort használjuk.

<sup>10</sup> Az épülettípusok átfogó bemutatása: Petravich 1995a; Petravich 1995b; Sisa 2013a, 2013c.

szágrészben,<sup>11</sup> és természetesen sor került átalakításokra is.<sup>12</sup> Az építészeti feladatokra több mint tucatnyi alkalommal írtak ki pályázatot,<sup>13</sup> közülük nyolc sikerrel zárult.<sup>14</sup>

Korszakunkban a másfél százánál is több rendezett tanácsú város közül mintegy hatvan írt ki pályázatot városháza építésére – az 1880-as évektől folyamatosan –, az eljárások harmada bizonyosan<sup>15</sup> sikeres volt.<sup>16</sup> Az adatok arra utalnak, hogy a pályáztatás – a fontos építészeti feladatok megoldására – a közigazgatási épületek tekintetében kifejezetten jelentős volt. És talán meglepőnek tűnhet, de harminc község is pályázat kiírására határozta el magát, többségükben a század fordulója után. Az elkészült községházak építészeti kialakításukban a városok mintáját igyekeztek követni, a méret, a kialakítás és a reprezentáció tekintetében, legtöbbjük később hamarosan városi rangot is kapott.

A felsorolt közigazgatási épületek alapvetően hasonló építészeti tendenciákat mutatnak. Az általában emeleti gyűlésterem és a fölépcsőház adták a reprezentatív térsor legfontosabb elemeit, ehhez alkalmanként kisebb tanácsterem vagy a közlekedési rendszerhez előcsarnok és kocsiáthajtó tartozott. Utóbbi elem, külön tömegként csatolva<sup>17</sup> vagy a középrizalit alá szervezve,<sup>18</sup> azon helyek kivételével, ahol a telepítés nem engedte meg, állandó maradt a tárgyalt korszak végéig. Az ellátott feladatok tekintetében ugyan folyamatos bővülés tanúi lehetünk, a hivatali helyiségeket jelleg-

<sup>11</sup>Bereg, Beszterce-Naszód, Bihar, Csík, Csongrád, Fogaras, Hajdú, Hunyad, Jász-Nagykun-Szolnok, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Moson, Nagy-Küküllő, Szabolcs, Szatmár, Torda-Aranyos, Udvarhely, Veszprém vármegyékben.

<sup>12</sup>Abaúj-Torna, Alsó-Fehér, Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Gömör és Kis-Hont, Maros-Torda, Nógrád, Nyitra, Temes, Torontál, Trencsén, Vas, Zemplén vármegyékben.

<sup>13</sup>1880-ban Csongrád, 1882-ben Abaúj-Torna, 1883-ban Fogaras, 1884-ben Veszprém, Nagy-Küküllő és Moson, 1886-ban Kis-Küküllő, 1887-ben Hunyad, 1890-ben Szabolcs, 1891-ben Udvarhely és Bihar, 1896-ban Trencsén, 1897-ben Gömör és Kis-Hont, 1906-ban Zemplén, 1909-ben Maros-Torda vármegyékben.

<sup>14</sup>Azokat a pályázatokat tekintettük sikeresnek, ahol a nyertes tervező elképzelései alapján elkészült az épület. Alpár Ignác: Segesvár (1884), Dicsőszentmárton (1886), Déva (1887); Kiss István: Mosonmagyaróvár (1884), Veszprém (1884); Makay Endre: Szentes (1880); Sztéhlo Ottó: Székelyudvarhely (1891); Ziegler Géza: Rimaszombat (1897, átépítés). – Itt mindenképp megjegyzendő, hogy a nyíregyházi vármegyei pályázata után is Alpár Ignác kapta a tervezés lehetőségét, noha Balázs Ernő terve nyerte meg a versenyt. A többi sikertelen pályázat esetében maga az építkezés is elmaradt, vagy csak jóval később valósult meg.

<sup>15</sup>Az adatgyűjtés határon túli levéltárakra való kiterjesztése még további tucatnyi esetben igazolhat sikereséget.

<sup>16</sup>Balázs Ernő: Nagyikinda (1891); Bohn Alajos: Szentes (1907); Böhm Henrik, Hegedűs Ármán: Újpest (1898); Geschrey Antal: Tata (1885); Hinträger Mór és Károly: Sopron (1890); ifj. Bobula János: Munkács (1899); ifj. Rimanóczy Kálmán: Nagyvárad (1895); Komor Marcell, Jakab Dezső: Marosvásárhely (1905), Szabadka (1906); Kopeczek György, Kertész Róbert: Kaposvár (1901); Lechner Ödön, Pártos Gyula: Szeged (1881), Kecskemét (1890); Makay Endre: Ó-Becse (1880), Szolnok (1882); Modl Lajos: Kistűszállás (1897); Nagy Virgil, Kolbenheyer Viktor: Losonc (1893); Vas József (halála után Morbitzer Nándor): Kiskunfélegyháza (1904); Ybl Lajos: Hódmezővásárhely (1890); Vida Artúr: Karcag (1909 átépítés). – A pécsi városháza esete a korban szokásosnál is több bonyolalommal zajlott, végül az utolsó fordulóban nyertes Lang Adolf tervei szerint kezdődött el az építkezés. (Pilkhoffer 2002. 44–62.)

<sup>17</sup>Nagykároly, Szolnok, Szentes, Déva, Nyíregyháza vármegyházai és a marosvásárhelyi városháza esetében.

<sup>18</sup>Mosonmagyaróvár, Veszprém, Székelyudvarhely vármegyházainál; Hódmezővásárhely, Sopron, Kecskemét, Nagyvárad, Munkács, Kiskunfélegyháza, Arad, Magyarkanizsa, Szabadka, Újvidék városházainál.

zetesen oldalfolyosós alaprajzi rendszerbe illesztették, a térszervezésben azonban a különböző funkcionális elemek kapcsolása és kialakítása nem tér el jelentősen.

A megye-, város- és községházak a települések központjait meghatározó épületeknek épültek, a helyi közönség kiemelt figyelme mellett, a progresszió és a lokális büszkeség kifejeződéseként is. Természetesen ezt – a korabeli szóhasználat szerint „emlékszerűsége” vonatkozó – igényt fejezte ki a tömegalakítás is, melynek elsődleges eszköze a határozott középrizalit volt. Ennek egyértelmű előzménye a klasszicista portikusz – melynek formái leszármazottjai a később ismertetendő minisztériumi épületeknél is meghatározók –, kompozíciójukat azonban a korai példánál minden bizonnyal befolyásolta a Magyar Tudományos Akadémia palotájának kialakítása is.<sup>19</sup>

A szóban forgó épületek építésére és így a pályázatokra is jellemzően az 1880-as évektől kezdve került sor, így nem meglepő, hogy az épülettömegek formálásában egyre erősebben a késő historizmus tendenciái érvényesülnek.<sup>20</sup> A szélesebb homlokzatokon nemcsak a sarokrizalitok kaptak külön tetőformát,<sup>21</sup> de az 1880-as évek végétől a középrizalit kiugró<sup>22</sup> vagy belső sarkán<sup>23</sup> is torony- és pavilonszerű elemek jelentek meg. A középkori eredetű tűztornyokra visszavezethető toronyformák<sup>24</sup> változatos variációival találkozunk elsősorban a városházákon,<sup>25</sup> leggyakrabban az épület sarkára helyezett aszimmetrikus megoldással, de előfordul középtengelybe helyezett torony is.<sup>26</sup> A vármegyeházákon gyakoribbak a középrizalit tetőjének közepére helyezett – talán leginkább a középkori huszártornyokkal rokonítható

<sup>19</sup> Winkler 2015. A gyűléstermet magában foglaló középrizalit Colosseum-motívumos formálására a tárgyalt épületcsoportban Nagykároly, Szolnok, Szentes, Fogaras, Mosonmagyaróvár, Veszprém, Beregszász és Gyula megyeházája; Szolnok, Tata, Hódmezővásárhely, Sopron, Nagyvárád és Cegléd városházája hozható példaként. A kompozíció bonyolított, továbbfejlesztett változatával találkozunk Torda, Dicsőszentmárton és Rimaszombat megyeházáján; Óbecse, Kisújszállás, Nagyenyed, Újpest és Újvidék városházáján. A nagyméretű ablakok alakítását maga a funkció – az akár több szint belmagasságú tanácsterem – diktálta, így a századfordulós irányzatokhoz tartozó példák esetében is látunk rokon megoldásokat, természetesen a klasszikus alaktani elemek mellőzésével, de a függőleges tagolóelem megtartásával Kiskunfélegyháza és Magyarkanizsa városházáján.

<sup>20</sup> A folyamatról részletesen: Winkler 1993.

<sup>21</sup> Az épülettömegbe külön tetőforma nélkül illeszkedik a sarokrizalit Nagykároly, Kolozsvár, Gyula és Nyitra vármegyeházáinál és a türkevei városházán, különálló tetőformát kapott Segesvár, Veszprém, Székelyudvarhely, Rimaszombat, Zombor vármegyeházáinál; Szolnok, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Marosvásárhely, Karcag, Arad, Nagytapolcsány, Cegléd, Szabadka, Kisújszállás és Újvidék városházáján.

<sup>22</sup> Dicsőszentmárton, Déva, Nagybecskerek, Nyitra vármegyeházáján; Szolnok Nagyvárád, Munkács, Kisújszállás és Újpest városházáján.

<sup>23</sup> Ez a „könyökbe” helyezett megoldás ritkább, Torda vármegyeházáján és a kecskeméti városházán láthatjuk.

<sup>24</sup> A vertikális tagolóelem jelentőségéről, elsősorban fővárosi példákkal: Kelecsényi 2018.

<sup>25</sup> Ilyen Kolozsvár és Nagyenyed vármegyeházája, Nagykikinda, Nagyvárád, Kaposvár, Kiskunfélegyháza, Marosvásárhely, Szentes és Szabadka városházája. Itt kell megemlítenünk Sopront, ahol a XIII. századi eredetű torony az új városháza építése során is megmaradt. Magyarkanizsa városházájára is nagyméretű aszimmetrikus tornyot tervezett Reiss Zoltán, megépítése sajnos elmaradt. (Dittrichné Vajtai 2013. 24–26.)

<sup>26</sup> A középrizalitra helyezve Hódmezővásárhely és Munkács városházáján, az épülettömeg belsőbb részébe komponálva Óbecse, Arad, Újvidék és Szerbnyagszentmiklós városházáján.

–, kisebb és nyúlánkabb vertikális elemek,<sup>27</sup> melyek óratoronyként, harangtoronyként, zászlótartóként, vagy egyszerűen csak a forma kedvéért készültek.

A tanulmányunk fókuszába helyezett Földművelési Minisztérium Bukovics Gyula által tervezett épületével formai értelemben a korai historizmus jellegzetességeit mutató szolnoki és beregszászi megyeházát rokoníthatjuk.<sup>28</sup> A korai, szigorúbb neoreneszánsz után a jellemzően a klasszikus alaktan mintáit szabadabban alkalmazó neobarokk jellegű tervek kerültek túlsúlyba.<sup>29</sup> A neogótika, noha a Friedrich Schmidt által tervezett bécsi városháza akár iránymutatóként is szolgálhatott volna – talán épp az osztrák minta miatt –, nem nyert teret Magyarországon.<sup>30</sup> Az ismertetett, a historizmusra jellemző tömegformálási trendek a századfordulós mozgalmak megjelenésével sem tűntek el, mint a megyeházák és városházák esetében láthattuk; és mint a minisztériumi épületeken, elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium átépítési pályázati tervein később látni fogjuk.

A közigazgatási pályázatok történetének első időszakában Makay Endre volt a legsikeresebb, aki a fővárosban elsősorban átalakítási és építőmesteri megbízásokhoz jutott,<sup>31</sup> elnyerte a Csongrád vármegye székházára kiírt tervversenyt,<sup>32</sup> és négy városháza-pályázaton is sikerrel szerepelt.<sup>33</sup> Eddig ismert<sup>34</sup> pályáivé jól szemlélteti, hogy az építészeti tervpályázat a közvetlen megbízáshoz nehezen jutó, tehetséges tervezők számára milyen lehetőségeket rejtett. Erre talán még látványosabb példa Alpár Ignác pályája. Alpár az 1880-as évek közepétől egy évtizeden keresztül a közigazgatási épületek tervversenyeinek legsikeresebb szereplője volt.<sup>35</sup> Gyakorlott pályázóként<sup>36</sup> és a megbízót, annak megelégedésére kiszolgáló tervezőként számára ezek a munkák számos újabb közvetlen megbízást jelentettek.<sup>37</sup>

<sup>27</sup> Segesvár, Déva, Debrecen, Nagybecskerek, Nyitra és Zombor megyeházáján; Szeged, Nagytapolcsány és Magyarakanizsa városházáján.

<sup>28</sup> Utóbbi a helyi hagyomány Ybl Miklósnak tulajdonítja, de a formálás és a feltételezett építési idő Bukovics Gyulának – a Földművelésügyi Minisztérium építésének – szerzőségét is felveti.

<sup>29</sup> A neobarokk építészetéről bővebben: Rozsnyai 2011.

<sup>30</sup> A pesti új városháza építésénél ugyan Steindl Imre többször is kísérletet tett gótizáló terv megvalósítására, végül nem járt sikerrel. (Székely–Maróty 2016. 92–103.)

<sup>31</sup> Nagyobb fővárosi munkájaként a Döbrentei utcai Bertényi-féle bérház – amit később Wekerle-házként is emlegettek – ismert. (BFL – XV.17.d.329 - 6240, 1–4. f.)

<sup>32</sup> A szentesi vármegyeiháza tervei szerint meg is épült. *VL* 3 (1882) 46. 1. A brassói megyeházára benyújtott tervének modelljével az 1879-es székesfehérvári országos kiállításon szerepelt is. (Farbakyné Deklava 2014. 506.)

<sup>33</sup> Óbecse, Szolnok Újvidék és Szatmárnémeti pályázatán.

<sup>34</sup> A közigazgatási épületek tervversenyein kívül első díjat nyert a Selmeci Erdőakadémia és a Pozsonyi Vásárcsarnok pályázatain is. Utóbbi terveit a Magyar Pályázatok közölte is. *MP* 1 (1904) 11.

<sup>35</sup> Pályanyertes tervei nyomán épült az új vármegyeiháza Segesváron, Dicsőszentmártonban és Déván, és az átalakítás Nagyenyeden. (Rosch 2005. 99–108; Megyeri-Pálfi 2015. 446–461.) Nyíregyháza városházájának pályázatán ugyan Balázs Ernő kapta az első díjat, de Alpár tervét valósították meg. A győri városháza pályázatán ugyan nyert, de a megbízást végül nem vállalta, Pécsen pedig a botrányosan alakuló pályázat második fordulóján már nem vett részt. (Pilkhoffer 2002.)

<sup>36</sup> Talán legsikeresebb pályanyertes tervei a Tőzsdepalota és az Osztrák–Magyar Bank épületére készültek. (Németh–Maróty 2013.)

<sup>37</sup> Később tervei szerint készült Segesváron a református templom (1887); Dicsőszentmártonban a református templom (1888); Nyíregyházán az evangélikus iskola (1891), a Korona Szálló (1893) és a gimnázium

A kecskeméti városháza 1890-es pályázata adta a lehetőséget Lechner Ödönnek és Pártos Gyulának, hogy korábban csak pályaterveken<sup>38</sup> próbálgatott magyaros stílusukat első alkalommal monumentális épület formájába önthették. 1896-ban a kecskeméti formákat részben ismétlő terveket készítettek Szabadka városának székházára, az épület azonban Lechner követőinek – Komor Marcellnek és Jakab Dezsőnek – az 1909-es pályázati nyertes terve szerint épült meg, csakúgy, mint a marosvásárhelyi városháza. Munkásságukban – egy haladó szemléletet képviselő fiatalabb generáció tagjaiként – a pályázást már a nagyobb léptékű tervezési megbízások elnyerésének elsődleges eszközeként láthatjuk;<sup>39</sup> indultak a magyar Vallás- és Oktatásügyi Minisztérium 1904-ben és a bécsi Hadügyminisztérium 1907-ben kiírt pályázatán is.<sup>40</sup>

### 3. A MINISZTERIUMOK ÉPÜLETEI<sup>41</sup>

Az évszázados hagyományokkal rendelkező helyi közigazgatás és az igazságszolgáltatás országosan viszonylag egyenletesen elterjedt épületállományával szemben a központi kormányzat hivatalai a fővárosban épültek meg. Az 1867 után megszilárduló kormányzati rendszerben természetesen felmerült a különféle modern állami intézmények önálló épületben való működésének igénye. Ezen szervezetek elhelyezésére először kényszermegoldásokat kellett alkalmazni, melyek közül a legkézenfekvőbb a – város ingatlanállományának gerincét adó – bérlakásokba való beköltöztetés volt. Annál is inkább, mert az új rendeltetésre akár csak részlegesen alkalmas hivatali épületek korábban szinte egyáltalán nem épültek Pest-Budán, miközben a megfelelő jogállású településeken – így Pesten is – már korábban elterjedtek a városi önkormányzat működésének otthont adó épületek: a városházák, városi hivatalok. Ahogy a kiegyezést követően az adminisztrációs ügyek egyre szélesebb körét intézték Pest-Budán, úgy jelent meg az új épülettípus: a modern, funkcionálisan differen-

bővítése (1905); Déván a főreáliskola tornacsarnoka. A kolozsvári vármegyeháza (1896) – melyre a megbízást közvetlenül kapta – hasonló belépőt jelentett a városba, Alpár tervezte később a felsőleányiskola épületét (1898), a Status-házakat (1898) és a Tudományegyetem bejárati tömbjét (1899). (Marótyz 2005.)

<sup>38</sup> A pécsi városháza és színház tervversenyén. Korábban az aradi és szegedi városháza és a nagybecskereki megyeháza pályázatán – utóbbi kettő Pártos Gyulával közösen jegyzett terve szerint meg is épült – még a historizmus formai keretei közt maradt. (Gerle 2003; Sisa 2014; a stílus kérdéséről: Sisa 2015. 167–176.)

<sup>39</sup> Várallyai 2006.

<sup>40</sup> Mindkettőn Márkus Gézával közösen indultak, utóbbin III. díjat nyertek. *MP* 2 (1905) 8; *ÉPIP* 32 (1908) 21. 221.

<sup>41</sup> Átfogó ismertetés: Sisa 2013b. A továbbiakban felsorolt minisztériumokon túl a király személye körüli miniszter Bécsben működött a Strattmann–Windischgrätz-palotában, ami Johann Bernhardt Fischer von Erlach tervei szerint épült 1692–1694 között, ma a nagykövetségünk székhelye. Működéséről bővebben: Somogyi 2001.

ciált igazgatási épület – mindenekelőtt a minisztériumok, a szükséges hivatali épületek<sup>42</sup> és hasonló fejlődés nyomán a pénzügyi paloták.<sup>43</sup>

A dualizmus időszakában Budapesten alapvetően két helyen csoportosultak ezen intézmények: a budai polgárvárosban és a Pest északi részén – a kiegyezésig még inkább ipari negyednek számító Lipótvárosban – a felépülő új Országház vonzáskörzetében. Itt, az Akadémia utcában kapott helyet – a Parlamenthez szándékosan közel – az Osztrák delegáció székháza, mely testület a dualista törvényhozás részét képezte. Az üléstermet és irodákat magába foglaló saroképületre nem hirdettek pályázatot,<sup>44</sup> a bécsi Alfred Foltzot bízták meg, aki tartózkodóan elegáns palotát tervezett, melynek stílusa – korabeli megfogalmazással élve – itáliai reneszánsz bécsi barokk felhangokkal.<sup>45</sup>

A vár hagyományosan kormányzati székhelynek számított,<sup>46</sup> az ott álló egykori kolostorépületek a 18. század vége óta szolgáltak állami hivatali célokat, ezért a dualizmus kori kormányok is értelemszerűen használni kezdték ezeket. Ennek legtipikusabb esete a Belügyminisztérium,<sup>47</sup> melynek a Vár északi végén levő – a volt Budai Országház<sup>48</sup> melletti – additív struktúrájú épülettömbje a 18. század végétől a Helytartótanácsnak és a telekkönyvi nyilvántartásnak adott otthont. Később számos átalakításon ment keresztül a következő századok alatt, legjelentősebbek az 1870–72-es és az 1928-as építkezések.<sup>49</sup> A belügyi tárca végül egészen a második világháborúig itt székel; nem építettek külön, eleve ennek az intézménynek tervezett székházat.<sup>50</sup>

A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium szintén korábban más célból emelt épületben működött 1889-es megszűnéséig.<sup>51</sup> Ez a Clark Ádám tér déli oldalán álló Magyar Nyugati Vasúttársaság egykori székháza volt. A korai historizáló stílusú, szabadon álló tömb Wágner Sándor tervei alapján épült fel 1870–73 között, sarkain többszintes zárterkélyekkel, azok tetején kis kupolával.<sup>52</sup> Jó példa a korra jellemző vegyes funkcióra, hogy szolgálati lakásokat – többek közt miniszter is – alakítottak ki a dunai fronton. A kereskedelmi tárca egészen 1944-ig itt székel, végül a világhá-

<sup>42</sup>Például építészeti pályázat eredményeként az Állami Számvevőszék art deco jellegű épülete is a Bem téren (Bálint Zoltán, Jámor Zoltán, 1914). A pályázatot 1909-ben írták ki: *ÉPIP* 32 (1909) 275.

<sup>43</sup>A két legnagyobb pénzügyi palota pályázatairól: Németh–Maróty 2013.

<sup>44</sup>Bár a magyar szaksajtóban megjelent a hír, hogy „értesülések szerint meghívásos pályázat lesz”: *ÉPIP* (1893) 286.

<sup>45</sup>Az épület 1896-ra épült fel. [n.n.] Das Österreichische Delegations-Gebäude in Budapest. *Allgemeine Bauzeitung* 61 (1897) 134.

<sup>46</sup>A késő középkor óta megszakításokkal, de folyamatosan királyi székhely.

<sup>47</sup>Történetéről részletesen: Paulinyi 1938.

<sup>48</sup>Ebben található a híres, Franz Anton Hillebrandt által tervezett, copf stílusú díszterem.

<sup>49</sup>Építészeti szempontból érdekes még Töry Emil és Pogány Móric 1923-as meg nem valósult terve. (BFL – XV.17.d.329 - 664/1, 7–21. 55.f.)

<sup>50</sup>A második világháború után a tárca a pesti belvárosban, a Roosevelt (ma: Széchenyi) téri, Alpar Ignác által tervezett banképületbe költözött, később az egész háztömb összes épületét elfoglalva ma is ott működik. (Maróty 2005.)

<sup>51</sup>Ekkortól helyére az önállósult Kereskedelmi Minisztérium költözött.

<sup>52</sup>FSZEK BP Fotótára: ltsz.: 020007.

borús sérülések helyreállítása helyett az épen maradt külső homlokzatokat 1949-re lebontották.<sup>53</sup>

A várbeli Szent György téren épült fel 1879–81 folyamán az ország első kifejezetten minisztériumi célra tervezett épülete: a Honvédelmi Minisztérium palotája. Kallina Mór neoreneszánsz terve<sup>54</sup> híven tükrözte a kormány nagyratörő szándékait. Míg a várbeli korábbi hivatali épületek szerény kolostorokból lettek átalakítva, addig a négyemeletes minisztérium már a kerület új – a millenniumi reprezentációs pompát megelőlegező – miliójét sugározta. Néhány évvel később még egy telket beépítettek északra azonos architektúrával, majd 1896-ra készült el a tömb északi végén a Honvéd Főparancsnokság kupolás épülete – szintén Kallina tervezésében. Figyelemreméltó, hogy a korszakban elterjedt udvari folyosós elrendezéssel szemben eleve korszerű középfolyosós rendszerben épült. A védelmi tárca ebben az 1880-as években megvalósult épületegyüttesben végezte működését egészen Budapest háborús ostromáig, melynek során a teljes épülettömb jelentős, de nem helyrehozhatatlan károkat szenvedett. Később fokozatosan bontották le, utolsó megmaradt részét 2002-ben. Helyének rendezése napjainkig nyitott városépítészeti kérdés.

Szintén egy volt várbeli kolostorépületben kezdte működését a Pénzügyminisztérium,<sup>55</sup> ám az egykori jezsuita épületet a tárca hamar kinötte, így szükségessé vált annak bővítése. Először a barokk épülethez északi irányból terveztek új szárnyakat hozzáépíteni. Erre 1896-ban ifjabb Bobula János készített terveket – akit pályázat nélkül bíztak meg. Bobula historizáló terve az itáliai késő reneszánsz formavilágából merített, tömegformálása követte a korszakban jellemző, hangsúlyos középrizalitot filigrán tornyokkal keretező kompozíciót.<sup>56</sup> A pénzügyi tárca helyigényének további növekedésével a terv nem valósult meg, helyette a minisztérium megszerezte a Szentháromság tértől a Fortuna közig tartó tömb egészét – egy háztól eltekintve. Erre a telekre készített Fellner Sándor terveket a pénzügyminiszter megbízásából. Az ő tervei szerint valósult meg a városképi jelentőségű neogótikus épület 1901–1904 között. A főként késő gótizáló elemekből építkező homlokzatot nyilvánvalóan a Mátyás-templomhoz való alkalmazkodás szándéka formálta. A gótikus részletformák az épület reprezentatív enteriőrjeiben is következetesen megjelentek, tanúságot téve a magyar historizmus kori iparművészet legmagasabb szintű mesterségbeli tudásáról is. Fellner főhomlokzatának elrendezése egyértelmű hasonlóságot mutat Bobula korábbi tervének Duna felőli homlokzatával.<sup>57</sup> A szintszám, az axiszszám, a kiemelt középrizalit és a sisakos tornyok egyezése felveti, hogy Fellner a korábban vázolt struktúrára modulált gótizáló ornamentikát. A finansziális ügyekért felelős tárca egé-

<sup>53</sup> Fortepan 78576 (Berkó Pál), Fortepan 151427 (Bujdosó Attila).

<sup>54</sup> Engedélyezési tervek: BFL – XV.17.d.329 - 6462, 1–7., 30–94.f.

<sup>55</sup> Az egykor a jezsuita akadémiának helyt adó kaszányaépületbe 1849-ben, a szabadságharc leverése után költözött be a Császári és Királyi Pénzügyigazgatóság, ezt a hivatalt váltotta a kiegyezéskor a Pénzügyminisztérium.

<sup>56</sup> Rozsnyai 2013. 306.

<sup>57</sup> Uo.



szen a háborús ostromig használta a régi kolostorépülettel együtt,<sup>58</sup> amikor is mindkettő jelentős károkat szenvedett, a Fellner-épületet Rados Jenő tervei szerint építették újra – nagymértékben leegyszerűsítve, immár tornyok és rizalit nélkül, mindössze egyemeletes formában.<sup>59</sup>

Az Igazságügyi Minisztérium végleges<sup>60</sup> palotáját éppen az első világháború előestéjén kezdték el építeni szintén Fellner Sándor tervei szerint.<sup>61</sup> A különböző stílus-korszakokban egyaránt jártas mester<sup>62</sup> a neogótikus Pénzügyminisztériummal szemben itt a formálásában tisztább klasszicizálás felé fordult. A meglehetősen robusztus épület kompozícióján érződik a századforduló hatása, de részletképzésében az antikizáló elemek dominálnak.<sup>63</sup> Az épület a második világháborúig szolgált a szaktárca székhelyül. 1949-ben a Hauszmann Alajos tervezte Kúriaépületből ide helyezték át a legfelsőbb bíróságot.<sup>64</sup>

A vallás- és közoktatásügyi tárca épületére kiírt, 1904-es pályázat volt az első minisztériumépületre vonatkozó tervpályázat Magyarországon. A kultusztárca egy Báthory utcai egykori bérházépületben volt elhelyezve a lipótvárosi hivatali negyedben. Az új Országház építésének befejeztével az attól északra fekvő, beépítetlen Duna-parti szakasz rendezésének céljával monumentális kultuszminisztériumot terveztek felépíteni, melyre kiírták a nyilvános titkos tervpályázatot. A tervversenyen Alpár Ignác merevebb historizáló – klasszicizáló összehatású – pályaművének ítélték oda az első díjat,<sup>65</sup> de a megvalósulás végül elmaradt, a tárca pedig egészen a második világháborúig a Báthory utcai épületben működött.<sup>66</sup> Bécsben a néhány évvel később kiírt<sup>67</sup> közös hadügyminisztériumi palota tervpályázatán magyar építészek is indulhattak, Komor Marcell és Jakab Dezső párosa harmadik díjat nyert.<sup>68</sup>

Szintén a századfordulón épült fel az akkori horvát–szlavón–dalmát tárca nélküli minisztériumot is magába foglaló épület a Budai Várban, Hauszmann Alajos és Hüttl

<sup>58</sup> A háború után a tárca, a belügyhöz hasonlóan, pesti belvárosi, egykori bankpalotába költözött – a József nádor térre.

<sup>59</sup> A Mátyás-templommal szomszédos kolostorépület közel 30 évig állt romokban, ekkor lebontották, és mindössze a nyugati homlokzatát megtartva modern szállodaként épült újjá 1976-ra, Pintér Béla (KÖZTI) tervei szerint.

<sup>60</sup> Addig ideiglenes jelleggel más helyeken, többek közt a földművelésügyi tárca épületében volt elhelyezve.

<sup>61</sup> Jablonszky Ferencsel közösen jegyzik az épületet.

<sup>62</sup> A pesti Dunakorzó hajdani szállodasorának egyik legnevesebb tagja, az 1913-ban megnyílt Ritz Szálló szintén Fellner műve. XVI. Lajos korabeli stílusú neobarokkja ékes példája annak, hogyan tudott maradéktalanul megfelelni a késő historizmus a századelő luxusszállodai elvárásainak.

<sup>63</sup> A szinte egyiptizáló oszlopokkal és a görög dór peripterosz jellegű tetődísszel az épületet összehatása inkább a 20. századi historizáláshoz sorolja.

<sup>64</sup> Jelenleg előkészítés alatt áll a kúria visszaköltöztetése a Hauszmann-féle épületbe.

<sup>65</sup> Második díj: Lechner Ödön és Hüttl Dezső tervei, harmadik díj: Pecz Samu, illetve Lajta Béla tervei, negyedik díj: Villányi János és Hajós Alfréd közös terve.

<sup>66</sup> A pályatervek mégis igen tanulságosak, tükrözvén egy akkor korszerűnek megálmodott minisztériumépület sajátosságait. Részletesebb elemzésükre a cikkben később térünk ki.

<sup>67</sup> *MMÉEHÉ* 40 (1907) 444.

<sup>68</sup> *ÉPIP* 31 (1908) 221.

Dezső közös terve alapján.<sup>69</sup> A három utcára néző, két sarkán kupolás épület barokk elemekből építkező architektúrája szolid eleganciájú megjelenést biztosított – a budapesti késő historizmus tipikus mintáit követve. Eredetileg a csekély helyigényű minisztérium mindössze az épület déli sarkának alsó két szintjén foglalt el néhány helyiséget, míg a keleti traktusban a földszinten voltak a vöröskereszt irodái; a ház többi részében bérlakások voltak. Ahogy az első világháború után Magyarország elnyerte szuverenitását, szükség lett önálló külügyminisztériumra, ekkor erre az épületre esett a választás, és a magyar diplomácia központja is maradt 1944-ig, amikor is súlyos károkat szenvedett, később lebontották, ma helye beépítetlen, a lábazati elemek őrzik emlékét.<sup>70</sup>

A kiegyezéskor felállított Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium hivatalait először bérlakásokban szétszórva helyezték el, míg végül az épülő új Országház terén 1885–1887 között felépült, új neoreneszánsz palotája Bukovics Gyula tervei szerint, mely ekképpen az első épület volt, mely a Lipótváros új, reprezentatív kormányzati arculatának kialakulásában szerepet játszott.<sup>71</sup>

## 4. A FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM 1906-OS ÁTÉPÍTÉSI TERVPÁLYÁZATA

### 4.1. AZ ÁTÉPÍTÉS IGÉNYE

A 20. század első évtizedének közepére a minisztérium épülete egyre inkább elavult képet mutatott, nemcsak műszaki, hanem esztétikai értelemben is. Amellett, hogy 1905 körül – tehát az épület átadása után alig húsz évvel – a vakolt homlokzatok már látványosan rossz állapotba kerültek, az eredeti homlokzatképzés addigra menthetetlenül kiment a divatból. Bukovics decens neoreneszánsza már elkészülte idején is inkább a tíz évvel korábbi trendeket tükrözte. A századelőre azonban az ízlés nyomán a még mindig historizáló szellemben készülő tervek is eltávolodtak a stíluspurizmus kötöttségeitől, a progresszió jegyében a formakereső elgondolások<sup>72</sup> pedig már kifejezetten kritizálták a kiegyezés utáni első évtizedek felfogását – sokszor saját elődeik munkásságát. Az avulás érzetét egy másik tényező is fokozta a stílusbeli mellett; a városkép átalakulása. Míg az 1880-as évek közepén Lipótváros a kiegyezéskori iparnegyedből épp csak elkezdett reprezentatív hivatali negyedévé avanzsálni – a minisztériumépület tulajdonképpen az egyik első képviselője volt e

<sup>69</sup> Az épület többfunkciós volt, a minisztérium helyiségein kívül bérlakásokat, valamint a vöröskereszt helyiségeit is magába foglalta. *ÉPIP* 27 (1903) 53.

<sup>70</sup> Helyreállítható lett volna a háború után, de a várbeli léptékbe való vélt nem illeszkedésének indokával inkább lebontották.

<sup>71</sup> A minisztérium Bobula-féle épületének történetéről bővebben lásd: Kelecsényi–Gy. Balogh 2018.

<sup>72</sup> A historizmussal való szembefordulásra építette például életművének kései szakaszát Lechner Ödön, illetve e szellemben folytatták ekkor munkásságukat a Vágó fivérek, Lajta Béla, Medgyaszay István.

folyamatnak –, addig az 1900-as évek derekára felépült a Parlament és az Igazságügyi Palota monumentális épülete, melyek a millenniumi középítkezések leginkább nagyszabású termékei voltak – országos szinten is. A különbség tehát nem pusztán az ízlésváltozásból fakadt, hanem a ház a saját környékéhez képest sem állta már a versenyt reprezentativitásában. A végül kiírt tervpályázat kapcsán született számos írás szintén a meglévő épület rossz megítéléséről tanúskodik, jóllehet amíg az 1890 körüli kritikák a kortársaktól származtak, akik újként is látták a házat, de az átépítési pályázat idejére már eltelt két évtized. Hajós Alfréd így fogalmazott: „Néhány évtizeddel ezelőtt egy hivatalnok-mérnököt bíztak meg azzal, hogy a jelenlegi Országház-téren a földművelésügyi minisztérium céljainak megfelelő palotát építsen. A tervező feladatát úgy oldotta meg, hogy egy óriási téglá és vakolat-tömeget helyezett a kijelölt telekre, mely ez idő szerint bérkaszárnyszerű homlokzatával kellemetlenül illeszkedik be a parlament s a Kuria alkotta arkitekrikusan szép környezetbe.”<sup>73</sup> A Vasárnapi Ujság névtelenül maradó szerzője szerint: „a földművelési minisztériumnak ormótlan külsejű palotája immár sehogy sem illik bele az Országház-téri előkelő keretbe”<sup>74</sup> (1. ábra).



1. ábra. A Földművelésügyi Minisztérium 1895-ben, Klösz György képe.

Forrás: FSZEK BP ltsz.: 001044

Ezek a külsőt érintő körülményeken túl felmerültek egyéb problémák is az edificium belső működésével kapcsolatban. Az eredeti alaprajzi elgondolás alapvetően elhibázott voltára nehéz magyarázatot találni, még korabeli szemmel is. Bukovics térstruktúrája körüljárható, belső udvarokat körbeölelő, kéttraktusos szárnyakból állt, ebből eredően az udvari traktusbeli helyiségek nem kaptak közvetlen megvilágítást,

<sup>73</sup> Pesti Napló 58 (1907) 77. (március 30.) 5.

<sup>74</sup> 1908. augusztus 1-jei határidővel VU 54 (1907) 338.

külső faluk egy nyitott árkádíves függőfolyosóra nyílt. Ez kezdettől fogva korlátozta az itt elhelyezkedő irodahelyiségek használhatóságát. A folyamatos kényelmetlenségeket, működésbeli zavarokat eredményező elrendezés minden bizonnyal folyamatosan napirenden volt a minisztériumon belül, ami indokoltá tette a változtatás igényét a szervezet részéről.

1906-ban felállt a második Wekerle-kormány, ez Darányi Ignác visszatérését jelentette a földművelésügyi miniszteri posztra. Darányi – elhivatott szakminiszterként – belátta a minisztériumépület átalakításának szükségességét is, így a felújítás előrelendítését prioritásként kezelte. Hamarosan intézkedtek a homlokzat műszaki megvizsgálásáról,<sup>75</sup> melynek egyik megállapítása volt, hogy a felújítás elodázhatatlan, a veszélyelhárítás érdekében pedig számos dísz el kellett távolítani; már 1906-ban több helyen dúcolások is készültek.<sup>76</sup> Mivel a jelentés szerint gipszből és műköből gyártva eleve nem várható tartós megoldás, és a homlokzat felújítása elkerülhetetlenül óriási költséget jelentett volna, így felmerült a komolyabb átalakítás gondolata.

A minisztérium elnöki osztálya a kérdés megvizsgálására egy szakbizottság felállítását javasolta Alpár Ignác, Pecz Samu, Nagy Virgil építészek és Zauner Alajos – a ház mérnöke – meghívásával. A homlokzatokkal kapcsolatos, Darányi Ignácól származó kritika nemcsak a rossz anyaghasználatot, de a dísztelenséget is hangsúlyozta – a környezetben felépült középületekhez viszonyítva –, és felvetette egyúttal azt is, hogy a homlokzat átalakítása mellett az előnytelen belső beosztás átalakítása is „*eszmei pályázat*” tárgya lehetne. Bolla Mihály osztálytanácsos, a szakbizottság elnöke 1906 májusában számolt be a tanácskozás eredményéről:<sup>77</sup>

*„1./ Az épület homlokzati díszítése, – a mellett, hogy az idő rongálásai folytán már alapos javításra szorul, – a környezet díszesebb és stílszerűbb épületeitől architektónikus szempontból igen elmaradt, de egyébként is az épület helytelen belső elosztását külsőképen is kifejező kedvezőtlen képet nyújt.*

*2./ Az épület belső elrendezése – a helyiségek világítása és használhatósága szempontjából nagyon elhibázott és csak igen radikális és költséges átalakítással lehetne azon némileg javítani, mely alkalommal az új elrendezéshez alkalmazottan a külső homlokzat is megfelelőleg átszerkesztendő és a környezethez alkalmazandó lenne.*

*3./ Az átalakítással járó költségeket csak így hozzávetőleg nehéz megállapítani, de azok mindenesetre tetemesek lesznek és a belső elrendezésre legalább 800.000 koronát, a homlokzati átalakításra 400.000 koronát kell, mint minimumot kombinációba venni. [...]*

*5./ Amennyiben az átalakítás tervéhez úgy a belső berendezésnek, mint a külső homlokzatnak és keresztmetszeteknek részletes és pontos felvétele és igen beható tanulmányozása szükséges, a bizottság ezen feladat megoldásnak módjául nem a nyilvános tervpályázat kiírását véli ajánlhatónak, hanem egy teljes megbízható és*

<sup>75</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 13344, 14960/1905.

<sup>76</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 2445/1906.

<sup>77</sup> Ezt az építészek elfoglaltsága miatt csak április 24-re sikerült összehívni. MNL OL K-178 Elnöki üo. 3882/1906.

*nagy tapasztalattal bíró építésznek megbízása volna célravezető, különösen a belső átalakítás megtervezésében.”*

A bizottság mindaddig, amíg bármi is történik az ügyben, különösen sürgetőnek tartotta, hogy a felső terasz aszfaltburkolatát javítsák ki, a víz ne áztassa a továbbiakban felülről a falakat – ez meg is történt.<sup>78</sup>

Az 1906. évi minisztériumi költségvetésben rendkívüli kiadásként pontosan a szakértők által a homlokzatra minimum elkölteni javasolt összeggel egyezően, 400 000 korona hitel felvétele szerepelt, az épület felújításának céljára.<sup>79</sup> A tervpályázat előkészítésének részeként felmérték a gazdasági mérnöki hivatallal az épületet.<sup>80</sup> Megkeresték a Magyar Építőművészek Szövetségét<sup>81</sup> és a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet is, hogy küldjenek tagokat a kiírandó pályázat bíráló bizottságába.<sup>82</sup> Augusztusban végül két párhuzamos pályázatot írt ki a minisztérium november 30-i beadási határidővel. Az egyik az épület alaprajzi beosztásának megváltoztatásáról, a másik pedig a homlokzat átalakításáról szólt.<sup>83</sup> A külső és belső változtatási igények összerendeződése szülte meg az elhatározást; a belső átalakításra önmagában nem írtak volna ki pályázatot, oda talán jobban illett volna az efféle munkákban jártas mesterember megbízása. Azonban a homlokzat divatosabbá tételére egyértelműen jobb ötletnek tűnhetett nyilvános pályázat, hiszen a megrendelők minél több változatot akartak látni, ha kedvezőbb megjelenést szerettek volna kölcsönözni a háznak. Az alaprajzi pályázatot vélhetőleg mindössze ennek folyományaként hirdették meg.

A két pályázatra együtt átlag felettinek mondható számú munka, összesen 45 pályamű érkezett be. A zsűri három alkalommal ülésezett. Először december 10-én, majd 1907. február 6-án, és végül március 9-én ültek össze.<sup>84</sup> Az Építész Egylet, valamint az Építőművészek Szövetsége által delegált építészeket és minisztériumi, kormányzati tisztségviselőket egyaránt felvonultató bizottság csak hosszás vita után tudott egyezségekre jutni.<sup>85</sup> Érdekes módon, egyes pályázók előre tudtak olyan minisztériumi igényeket, amik a hivatalos kiírásban nem szerepeltek, például, hogy továbbra is fenn kívánják tartani a rendkívül korszerűtlennek számító cserépkályhás fűtést, valamint hogy mintegy ötven új irodahelyiséget kívánnak létrehozni ráépítéssel.<sup>86</sup> A döntést március közepén hozták nyilvánosságra.<sup>87</sup>

<sup>78</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 5238, 11211/1906.

<sup>79</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. Állami Költségvetés 1906. Földművelésügyi Minisztérium 10.

<sup>80</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 3319, 3923/1.

<sup>81</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 7224, 10354/1906.

<sup>82</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 7322, 9540/1906.

<sup>83</sup> Előbbire 3 000 – 1 800 – 1 200 koronás, utóbbira 2 000 – 1 200 – 800 koronás díjakat tűztek ki. *ÉPIP* 31 (1906) 312.

<sup>84</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 2896/1907. Utóbbiról a napi sajtó is részletesebben beszámolt. *Budapesti Hírlap* 27 (1907) 60. (március 10.) 12.

<sup>85</sup> Ennek egyik oka az építészeti sajtó szerint a tisztázott program hiánya volt. *VL* 27 (1907) 5.

<sup>86</sup> *ÉPIP* 31 (1907) 135–136.

<sup>87</sup> *ÉPIP* 31 (1907) 104.

1. táblázat. A pályázat eredménye

	Homlokzati pályázat	Alaprajzi pályázat
I. díj	Töry Emil (3 000 korona)	Töry Emil (2 000 korona)
II. díj	Korb és Giergl (1 800 korona)	Aigner Sándor (1 200 korona)
III. díj	Sebestyén Artúr (1 200 korona)	Kallina Géza (800 korona)
Megvétel	Aigner Sándor, Rainer és Kriegler (800 korona)	Hüttl Dezső, Sándy Gyula, Hübschl Kálmán (500 korona)

## 4.2. PÁLYATERVEK

A két pályázat közül ma már csak a homlokzatról alkothatunk megalapozott véleményyt, ezt közölte részletesen a *Magyar Pályázatok*,<sup>88</sup> az alaprajzit nem – azzal a megjegyzéssel, hogy a tervek az átalakítás különböző színezései (sic!) miatt azok nem közölhetők; így csak a bírálatok szövege, illetve a pályaműveket összesítő táblázat maradt ránk. A homlokzati verseny összesen tíz pályamunkájának átnézeti képe jelent meg, kettőnél nem a homlokzati nézet, hanem a látványterv. Továbbá ismerjük Schickedanz Albert teljes pályaművét – hagyatékából. Erről a tervről a *Magyar Pályázatok* nem is tett említést. A pályatervek viszonylag nagy társadalmi nyilvánosságot kaptak, ki is állították őket a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében, ráadásul az eredeti elképzeléshez képest hosszabban.<sup>89</sup>

### 4.2.1. Az alaprajzi pályázat tervei

Az alaprajzi tervversenyről érdemi ábraanyag nélkül csak felületes képet próbálhatunk meg felvázolni. A szerencsésen fennmaradt Schickedanz-pályaterv alaprajza-in kívül Töry Emil győztes tervéről a pályázat nyomán készült engedélyezési terv alaprajzai adhatnak némi támpontot. Ezeken kívül azonban néhány alapvonását az összes pályaműnek ismerjük egy, a bírálat folyamán készült, összesítő táblázatból.<sup>90</sup> Ebben az összesítésben a pályázatokat előzetesen rangsorolták, összesen három csoportba osztva őket – melyből az első volt a leggyengébb, a harmadik a legjobb terveké. Ezekből kirajzolódik, milyen szempontok alapján ítélték meg a munkákat. Az első a folyosók rendszere és megvilágítása, melynek problémája eleve az átalakítási pályázat egyik fő indoka volt. Ezért nem meglepő, hogy az ezt nem kezelő pályatervek rögtön a ranglista végére csúsztak az értékelés legelején, ugyanis az első csoport összes pályázója az összesítés szerint a „régí” folyosórendszert és megvilágítást al-

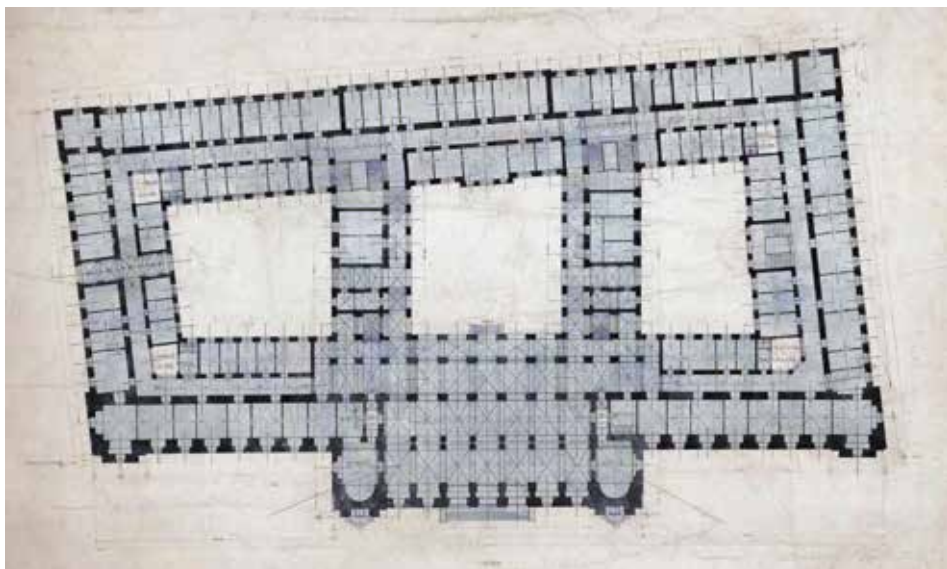
<sup>88</sup> MP 5 (1907) 5. és 6. szám.

<sup>89</sup> Az eredeti elképzelés szerint március 29. és április 10. között, MNL OL K-178 Elnöki üo. 3766/1907; *Pesti Hírlap* 29 (1907) 75. (március 28.) 15. A kiállítást valószínűleg a nagy érdeklődés miatt május 19-ig meghosszabbították. *Pesti Hírlap* 29 (1907) 119. (május 19.) 18.

<sup>90</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 2841/1907.

kalmazta.<sup>91</sup> A többi csoport tervei különböző mértékben nyúltak hozzá a kérdéshez, láthatóan a középfolyosót alkalmazó művek kerültek a sor élére. A folyosók megvilágítását, illetve a mellékhelyiségek elhelyezését római I, II, III-as számokkal minősítették – ezekben kiegyensúlyozott képet mutatott a teljes mezőny. Vizsgálták továbbá a főlépcsőház megoldási módját, ebben többnyire inkább a régi meghagyása volt jellemző, azonban nyolc pályázó is egy új – a középső udvar terébe helyezett – díslépcsőt tervezett.<sup>92</sup> Szempont volt ezeken kívül a földszinti árkádok beépítésének vagy szabadon hagyásának kérdése, a bejárati kocsíathajtó megléte, a nagy tanácsterem kialakítása és végül a nyert ablaknyílások száma. Feltűnő, hogy az „*ablaknyereség*” – minden bizonnyal aprólékos munkát követelő – összesítése a hibás folyosórendszer miatt első csoportba sorolt terveknel hiányzik, csakúgy, mint a tanácsterem értékelése. Ebből is kirajzolódik, hogy a legfőbb szempont egy új, előnyösebb közlekedőrendszer kialakítása volt, emellett a többi aspektus láthatóan kisebb súllyal esett latba.

Az egyetlen ismert alaprajzi pályaművön, Schickedanz tervein azt láthatjuk, hogy valóban igyekezett nagyvonalúbb, átláthatóbb térrendszert szerkeszteni a meglévő adottságok figyelembevételével. Ő is beépítette volna a Kossuth téri árkádokat, illetve megszüntetve a főbejárati kocsíathajtást, az északi szárnyba telepített volna kocsibe-



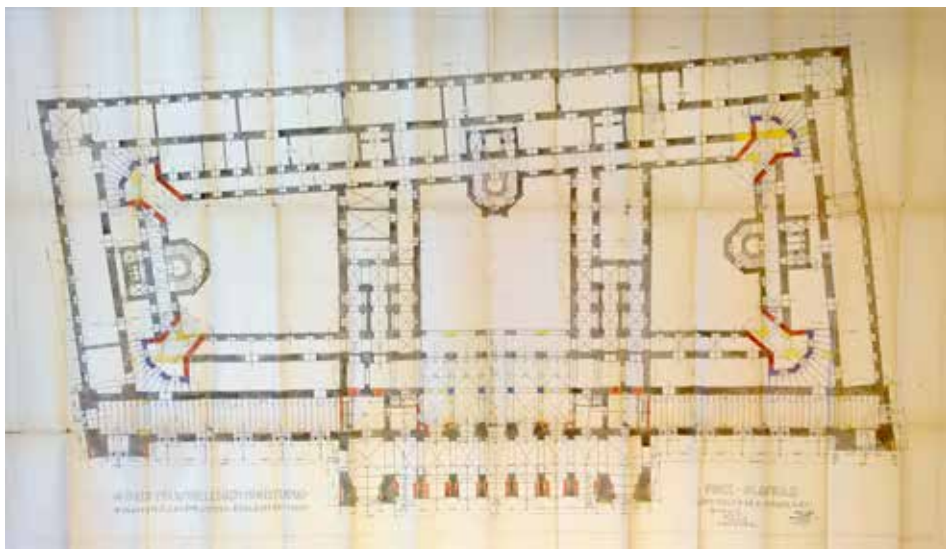
2. ábra. Schickedanz Albert alaprajzi pályaterve. Forrás: MNL OL T7 No.7-5 (1906)

<sup>91</sup> Ebbe a csoportba tartozott – többek közt – a homlokzati pályázaton jól szereplő Sebestyén Artúr (III. díj), illetve Rainer Károly terve (megvétel).

<sup>92</sup> Például Sebestyén Artúr, aki pályázatában beadott egy belső látványtervi vázlatot az üveggel fedett belső udvarba tervezett nagyszabású díslépcsővel, melynek kialakítását egyértelműen a Kúria ihlethette. A pályázati kiírás szabadon választott részlet bemutatását kérte, és míg a többi (ismert) pályázatban homlokzati részletet találunk, Sebestyén ezt választotta.

hajtót helyette. A főbejárat tere így lépcsőn megközelhető monumentális, háromhajós csarnokká vált volna, keresztboltozatos térlefedéssel. Meghagyta volna a régi fölépcsőket, de elbontotta volna a három poligonális udvari lépcsőtornyot, helyettük három új, tágas, egyeneskarú lépcsőt tervezett. Elbontotta volna a meglévő keresztboltozatos függőfolyosórendszert, annak belső falát áthelyezve a leendő középfolyosó belső oldalára – mely jelentős szerkezeti átalakítás részleges földem- és főfal kiváltásokat követelt volna. Ennek ellenére az udvarok oldalfalainak nemcsak szerkezetét, de részben architektúráját is megtartotta volna, inkább csak finomhangolva kialakításukat. Schickedanz terve az első emeletre két szint belmagasságú, reprezentatív díszterem kialakítását tűzte ki, elegáns kazettás falburkolattal, illetve – a Szépművészeti Múzeum tereire is jellemző – fiókos teknőboltozat lefedéssel (2. ábra).

Tőry Emil pályatervéről az engedélyezési terven keresztül alkothatunk véleményt, mely – a bírálat szövege szerint is – nagyban követi a pályamű elgondolásait. Alapvetően az oldalszárnyak árkádjainak beépítése és a középfolyosó kialakítása a terv fő jellegzetessége, ezenkívül összességében sokkal kisebb léptékű szerkezeti átalakítást javasolt a belsőre, mint Schickedanz terve. Tőry meghagyta volna például a középső árkádot kocsíáthajtó céljából, valamint az udvari toronylépcsőket is. Legszembetűnőbb sajátossága tervének a középfolyosók sarkainál beiktatott világítóudvarok szokatlan formája, mely több fény bejuttatását szolgálta volna, nem törődve a strukturális konvenciókkal: konkáv formájú aknákat eredményezve. A sajtóban a terv funkcionális átgondoltságát emelték ki elsősorban<sup>93</sup> (3. ábra).



**3. ábra.** Tőry Emil engedélyezett terve, főemeleti alaprajz. Forrás: BFL XV.17.d.329. 24891 (1909)

<sup>93</sup>Úgy a hivatalos helyiségek, mint az egyes emeletsorok egymás közötti kapcsolata kifogástalan. *MP* 5 (1907) 5. 18.



A *Magyar Pályázatok* vonatkozó száma Törvény kívül még négy alaprajzi pályatervet ismertetett szövegesen. Ezek tárgyilagos ismertetések, értéktétel nélkül; nagyrészt az összesítő táblázatból is kiolvasható információkkal. Aigner Sándor tervénél megjegyzi, hogy az elbontott melléklépcsők helyett „függőlépcsőket” alkalmaz, ami „középületnél meg nem engedhető”.<sup>94</sup> Kallina Géza tervénél a középfolyosós elrendezés megemlítésén kívül méltatják az alaprajzi kialakítást, míg Hüttl Dezső tervét szinte minden jelenős pontján kritizálják szembeűnő funkcionális hiányosságai miatt.<sup>95</sup> Balázs Ernő alaprajzi pályaműve az utolsó az ismertetett művek sorában, erről azt írja a *Magyar Pályázatok*, hogy túlbonyolítja a térstruktúrát, funkcionálisan és szerkezetileg egyaránt elaprózottá válik a pályázó megoldása.<sup>96</sup>

#### 4.2.2. A homlokzati pályázat tervei

Kivétel nélkül minden pályamunka közös vonása, hogy az erőteljesen kilépő középrizalit architektúrája kiemeltebb, szélein toronyszerű tömegtagoló építmények vannak, illetve az egyszerűbben formált oldalszárnyak végein lévő sarokrizalit tengelyei határozottan kiemeltek. Mint a vármegye- és városházáknál láttuk, ezek a középületek monumentális kialakításának megszokott építészeti eszközei voltak a késő historizmus idejére, ráadásul a kompozíciót a szomszédos Kúria is diktálta. Ha a hely és a korszak adottságaiból származtatjuk ezen alapképletet, akkor az egyes homlokzatszakaszok kiemelésének mértéke, a különböző épülettömegek aránya volt az, amely a pályázók számára valóban nyitott volt, így ezeket vizsgálva kísérelhetünk legalább megközelítő képet alkotni a tervezők egyéni alkotómódszereiről.

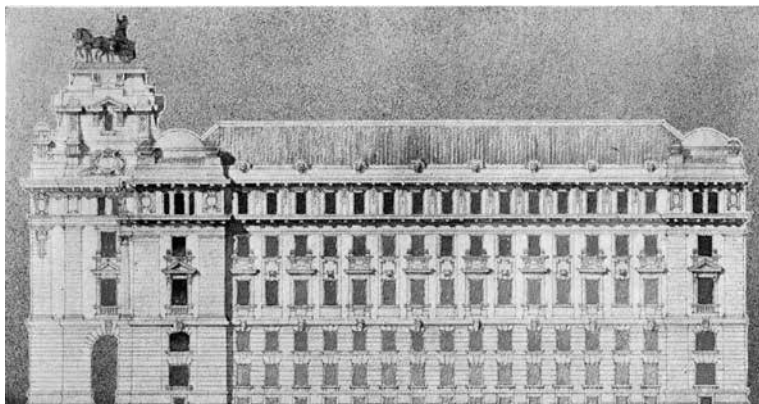
A sarokrizalitok, illetve a középrizalitok szélein lévő torony-, illetve kupolajellegű tömegtagoló felépítmények magassága, karcsúsága a legjellemzőbb az egész épületkontúr szempontjából; ez meglehetősen nagy eltéréseket mutat az egyes versenyműveken. Legkevésbé magasbatörő formákat Hüttl Dezső és Rainer Károly pályázatain láthatunk, mindketten architektonikus formálású kő felépítménnyel koronázták a középrizalitok sarkait; mérsékeltebb, de mégis határozott vizuális kiemelkedést biztosítva ezen részeknek. Továbbá mindkét terven igen visszafogott, de nem teljesen hangsúlytalan sarokkiképzést figyelhetünk meg: a tervezők attikaépítménnyel keretezett, lapos ívű, tagolatlan kupolákat helyeztek a főhomlokzat széleire, melyek magassága jelentősen elmarad a középső tornyokétól.<sup>97</sup> A különbség, hogy míg Hüttl figurális szoborcsoportokat vizionált a tornyokra – melyek így szinte e szobrok posz-

<sup>94</sup> Valószínűsíthetően lebegő lépcsőt értenek ez alatt, az azonban kérdéses, miért gondolta a cikkíró nem megengedhetőnek, hiszen legfontosabb középületeink melléklépcsői is számos esetben így készültek. Az indok a nem megfelelő reprezentativitás mellett a biztonság kérdése lehetett.

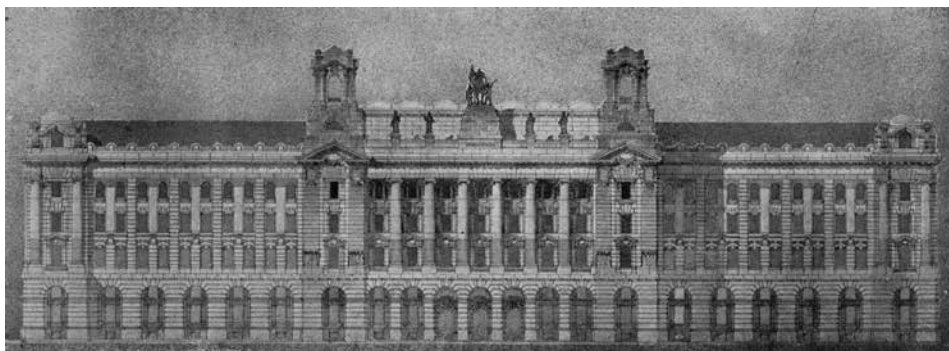
<sup>95</sup> MP 5 (1907) 5. 19.

<sup>96</sup> „A sarokrészleteket általában nagy zavarosság és a folyosóknak többszörös megtörése jellemzi.” MP 5 (1907) 5. 20.

<sup>97</sup> Hüttl a két évvel korábbi Kultuszminisztérium (2. díjat nyert) pályatervén is szinte teljesen azonos kupolákat alkalmazott a sarokrizalitok felett. MP 3 (1905) 7. 11.



4. ábra. Hüttl Dezső pályaterve, oldalhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 6., 7. sz.



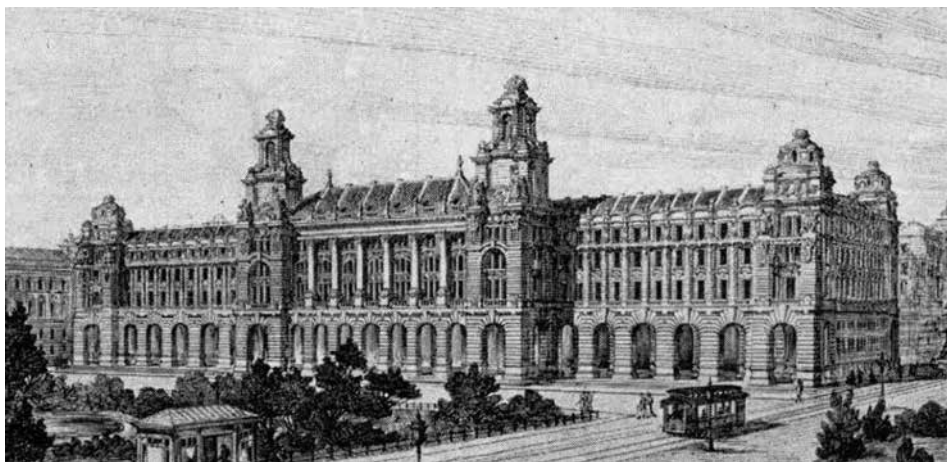
5. ábra. Rainer Károly pályaterve, főhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 5., 13. sz.

tamenseivé lényegültek át –, addig Rainer campanile-szerű, nyitott tetrapilonokkal tervezte megoldani a kialakítást. A kiemelt axisokon kívüli homlokzatszakaszok nyugodt monotonitást mutatnak mindkettejükénél, Rainer mindössze attikaszoborral jelöli a főbejárat tengelyét – Hüttl teljes főhomlokzatterve nem maradt fenn (4–5. ábra).

A tervezők nagyobb része merészebb vertikális hatást keltő építészeti elemeket vetett be, mind a középső, mind a sarokhangsúlyok magasabbra törtek a fent említett két pályamű szerzőiéhez képest. A jellemzően emeletnyi magas sarok- és kétemeletnyi magas középső tornyok közötti homlokzatszakaszok tagolásának megválasztása jelentette a további fő különbséget. Aigner Sándor és Habicht Károly a tornyos rizalitokon kívül semmilyen lényegi architektonikus kiemélést nem alkalmazott az általános homlokzatszakaszokon. A tornyok közötti felületek így gyakorlatilag kétféle – egy közép- és egy oldalszárnny – axistípussal leírhatóak. Csupán a középrizalit

tengelyeinek gazdagabb kiképzése, illetve e középső homlokzatrész előrelépése az, ami megadja az amúgy síkszerűen kiképzett részek hierarchiáját. Aignernél a sík jelleg erősebb, míg Habicht tervén plasztikusabb hatású kolonnád vonul végig. Tetőidom-kiképzésükről is hasonló gondolkodást szűrhetünk le: Aigner igen egyszerű, konytolt nyeregtetőket rajzolt, Habicht azonban némileg tagoltabb, középen kiemelkedőbb, csúcsdíszekkel ellátott tetőzetet képzelt el (6–7. ábra).

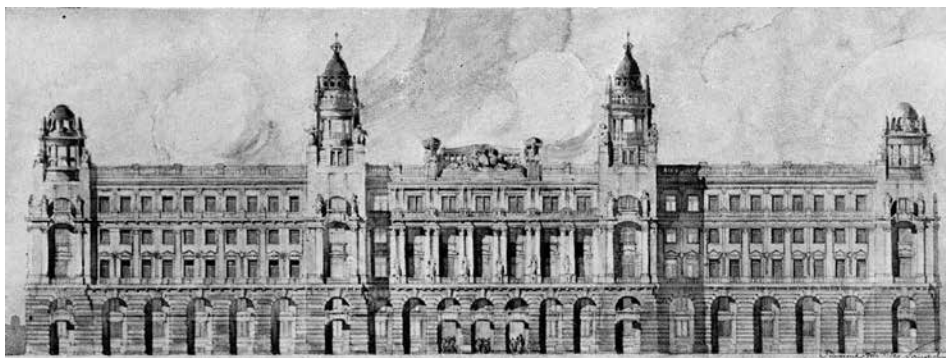
Az előző két tervhez hasonló arányú sarokhangsúlyozásokkal, de a középtengely mérsékeltebb kiemelése figyelhető meg három pályamunkán. Kriegler Sándor és Schickedanz Albert a homogén homlokzatszakaszok felett csak az attika szinten



**6. ábra.** Habicht Károly pályaterve, főhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 6., 5. sz.



**7. ábra.** Aigner Sándor pályaterve, főhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 5., 11. sz.



**8. ábra.** Kriegler Sándor pályaterve, főhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 5., 15. sz.



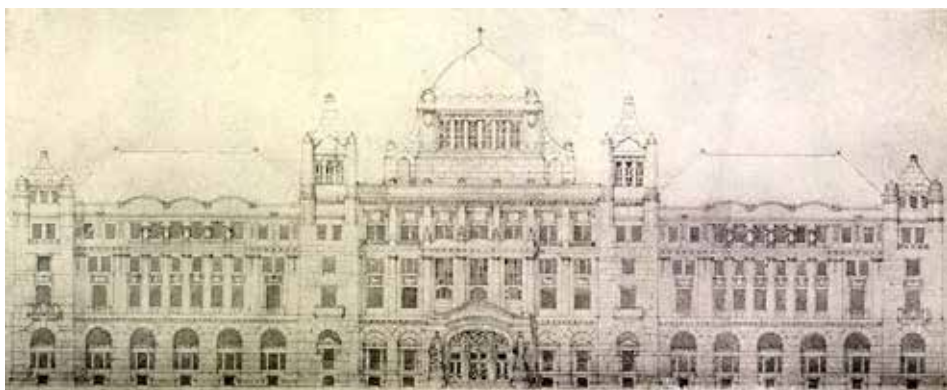
**9. ábra.** Schickedanz Albert pályaterve, főhomlokzat. Forrás: MNL OL T7 No. 7-2.



**10. ábra.** A Kármán–Ullmann páros pályaterve, főhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 6., 11. sz.

emelte ki az épület főtetőjét, a Kármán és Ullmann páros pedig egy enyhén előrelépő, háromtetős rízalitot komponált a két alsó szintre, mely a földszinten egy hármaskapuzat motívumot képez. Krieglér megoldását egy szokatlan – szinte síremlékszerű – architektúrával keretezett szoborcsoporthoz adja: középen figurális plasztikával, kétoldalt monumentális díszszerlegekkel. Schickedanz kimért hangúlyos, felmagasított, tömör attikafalat tervezett a középső öt nyílástengely fölött, melyet közepesen visszafogott szoborcsoporthoz koronázott. A Kármán–Ullmann-terv toronysisakjai a legkevésbé magasba szökő hatásúak – Hüttl és Rainer tervét leszámítva –, még a középsőket koronázó figurális szoborcsoporthoz együtt is (8–10. ábra).

A középrízalit jelentős kiemelésével operált három pályázó: Sebestyén Artúr kupolát, a Korb Flóris és Giergl Kálmán páros monumentális oromzatot, Töry Emil pedig kiemelt kontyvetőt, hatoszlopos kolonnádot helyezett a főhomlokzat középtengelyébe. Sebestyén a középső belső udvar lefedésével számolva az ott keletkezendő nagyszabású csarnoktér fölé szecessziós kupolát tervezett, mely – bár a hátrahagyott alaprajzi helyzet miatt kevésbé érvényesült volna perspektivikusan – a középtengely markáns kihangsúlyozását jelentette. A tornyok arányai az előzőekben bemutatott pályatervekhez hasonlóak voltak, csúcukon tömör kőgúla lezárással, mely Alpár Pesti Magyar Kereskedelmi Bank<sup>98</sup> épületének sarkain is látható. Az oldalszárnyak egyszerű kontyvetővel rendelkeztek volna. Az éppen a pályázat idején épülő Zeneakadémiát is jegyző Korb–Giergl páros pályamunkáján karcsú toronysisakokat alkalmazott, a középrízalit fölé látványos, megtört íves vonalú oromzatot helyezett növényi ornamentika sáv szegéllyel. A terv további jellemző eleme az oldalszárnyak attikáját megszakító két-két kis oromzat, mely tömegtagolási módot ilyen formán csak e terv szerzőpárosa alkalmazta. Töry Emil terve a középbe helyezett hangsúly legerősebb képviselője volt. A meglévő kettőtől három szint magasra bővített nagyszlopprendes portikus felett ívelt vonalú oromzat van, középen monumentális címerrel; ráadásul a kolonnád szélein a középrízalit sarkain levő toronysisakokat ismételte meg Töry kisebb méretben – ilyenformán a pályázaton egyedülként (11–13. ábra).



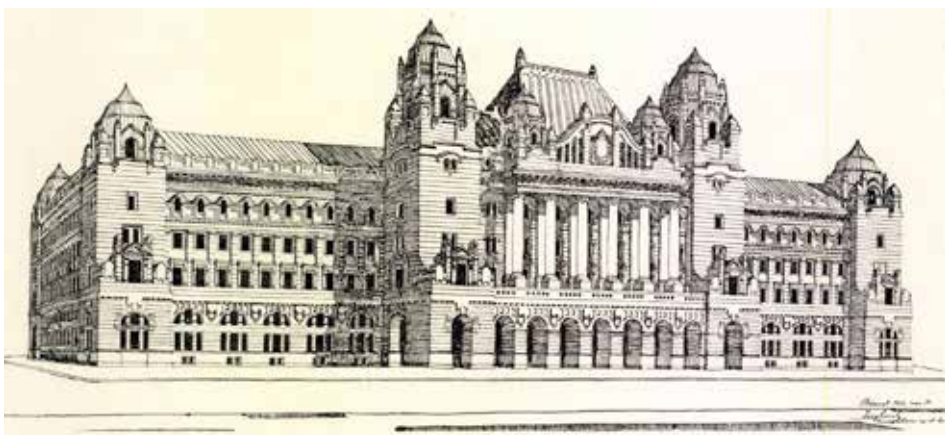
11. ábra. Sebestyén Artúr 3. díjas terve, főhomlokzat. Forrás: MP 5 (1907) 5., 9. sz.

<sup>98</sup>Ma Belügyminisztérium.





12. ábra. A Korb–Giergl páros 2. díjas terve, főhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 5., 7. sz.



13. ábra. Töry Emil elsődíjas terve, főhomlokzat. Forrás: *MP* 5 (1907) 5., 5. sz.

Egyedülként alkalmazta Jónás Zsigmond és Dávid azt a megoldást, hogy a négy kiemelendő nyílástengely építészeti súlyozása egyenrangú legyen. Az ő tervük sarokkupolái kialakításukban és magasságukban is megegyeznek a középrizalit szélein levőkkel, melyek vizuális hangsúlyfölénye a rajzon pusztán az alaprajzi elhelyezésükből adódik – lévén, hogy előrébb helyezkednek el, mint szélső társaik. A tervezet tömeghatásában inkább idézi a kor robusztus bérházait,<sup>99</sup> semmint a tipikus monarchia kori középületek attribútumait – a középület jelleget talán leginkább a beépítetlenül hagyott árkádives passzázs idézi meg (14. ábra).<sup>100</sup>

<sup>99</sup> Főként a környező Lipót- és Újlipótváros ekkor kiépülni kezdő házsorait említhetjük, például az ismert Palatinus-házakat.

<sup>100</sup> „Számos helyen gyakorlatilag jól bevált részletek mellett kiforratlan és bizonytalan hatásúnak ígérkezőket is találunk.” *MP* 5 (1907) 5. 4.



14. ábra. A Jónás fivérek pályaterve, főhomlokzat. Forrás: MP 5 (1907) 6., 9. sz.

Néhány pályamű bírálatát is közölte a *Magyar Pályázatok* – illusztráció nélkül. Közülük Balogh Loránd, Ray Rezső Vilmos és Fischer József pályaműve élt – a leírás szerint – a középírók kiemelésének opciójával, e bírálatok részben elismerőek voltak.<sup>101</sup> Foerk Ernő munkájának szöveges bemutatása alapján ő igyekezett valamennyi pályázó közül a lehető legtöbbet megőrizni az eredeti homlokzati architektúrájából; a síkfelületeket pirogránit burkolattal látta volna el, illetve az középső épülettömeg fölé ívesen hajló neobarokk hatású manzárd tetőzetet gondolt kialakítani. Németh Lipót az utolsó az ismertetettek sorában, akinek terve a zsűritől azt a kritikát kapta, hogy összehatása még a jelenleginél is rosszabb.<sup>102</sup>

Ha közelebbről, részleteikben is szemügyre vesszük a pályaterveket, stílusukat tekintve a historizálás dominál; egy meglévő épület átalakítása esetén adódik a historizáló kompozíciós elvekhez való alkalmazkodás. Összesen hat terv tekinthető túlnyomórészt historizálónak, ezek mind a kései historizmus jellegzetességeit mutatják, századfordulós ízt legfeljebb egy-két részlet ad nekik. A legtisztább historizáló, konzervatív ízlésre valló pályaművek Schickedanz, Hüttl, valamint Rainer és Aigner tervei, és csupán egy: a Jónás fivérek műve mondható minden historizáló formától mentesen századfordulósnak (15. ábra).

Rainer, Hüttl és Schickedanz tervein szinte semmi sem utal az ekkorra már széles körben elterjedt századfordulós ízlésváltozásra, a három pályázó lényegében a klasszikus formai részletekből komponálja architektúráját. Rainer – megvételt nyert – terve a részletképzés mozgalmassága és változatossága révén hagyományos elemekből is képes frissebbnek ható összehatást elérni – ebben némileg emlékeztet Alpar banképületeire. Robusztus kváderezésével, jón nagyszloprendjével és campanileszerű toronyfelépítményeivel szembeűnő hasonlóságot mutat az Osztrák–Magyar Bank néhány évvel korábban felépült palotájával.<sup>103</sup> Hüttl megoldása könnyed ba-

<sup>101</sup> MP 5 (1907) 6. 2–3.

<sup>102</sup> „A négy kupolás pylon részletképzésében kezdetleges. Az oldalszárnyak homlokzata még a jelenlegiek hatását sem éri el.” MP 5 (1907) 6. 13.

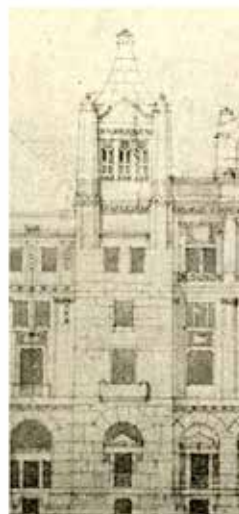
<sup>103</sup> „Nagyszabású és monumentális, bár új eszméket nem hozó, megoldás.” MP 5 (1907) 5. 17.



I. díj:  
Töry Emil



II. díj:  
Giergl Kálmán, Korb Flóris



III. díj:  
Sebestyén Artur



Megvétél:  
Aigner Sándor



Megvétél:  
Rainer Károly



Megvétél:  
Krieglér Sándor

15. ábra. A díjazott pályaművek pilonmegoldásainak összehasonlítása. Az MP 5 (1907) 5. és 6. számainak ábráiból



rokk elemekből építkezik,<sup>104</sup> melyek lendületes íveikkel mégsem állnak össze koherens egésszé, a dekoráció foltszerűen összesűrűsödő felületek vibráló halmaza; ám nagy műveltségre valló,<sup>105</sup> tisztos mestermunka benyomását kelti.<sup>106</sup> A magyar historizmus látványtervekben legvirtuózabb gyakorló építésze: Schickedanz Albert tervének legfeltűnőbb eleme a két filigrán tornya, melyek sudár arányaik ellenére tömör – szinte bátyaszerű – architektúrával bírnak. Ő, mintha meg sem érintette volna a kor szelleme, olyan tisztán marad meg a klasszikus ornamentika magabiztos ismeretén alapuló tervezési módszereknél. Pályaműve azonban mégsem kelti az elcsépelettség érzését, Schickedanz kiváló stílusérzéssel válogat a jól ismert formulák közül, a homlokzat nem válik túlszűfolttá, de nem is száraz.<sup>107</sup> A tisztán historizáló tervek sorába tartozott még Aigner elképzelése, aki ekkor is az egész életművében domináns<sup>108</sup> neoromán stílust választotta, terve statikus, kiegyensúlyozott részletképzést mutatott.<sup>109</sup> Ahogyan a korabeli kritika fogalmazott: „*az architektonikus megoldás főjelességei a részletkérdésben nyilvánulnak, amely a román-stílus szabad formanyelvének gyakorlott és izléses kezelésére vall.*”<sup>110</sup>

A pályázaton két, századfordulós hatásokat egyértelműen hordozó, de alapvonalaisaiban mégis historizáló terv született. Ezek szerzői a kevésbé ismert Habicht Károly<sup>111</sup> és Kriegler Sándor<sup>112</sup> voltak. Mindkettejük tervére jellemző volt a historizáló alapképletbe néhány szecessziós jellegű elem beleszővése. Habicht terve volt a visszafogottabb, nem is annyira a részletek formája,<sup>113</sup> mint inkább arányai juttatták kifejezésre a század elején terjedő progrersszív irányzatokat.<sup>114</sup> Kriegler terve viszont merészebben igyekezett szintetizálni a két párhuzamosan élő kifejezőmódot, egy additív formálású terv beadásával. Pályaművében a homlokzatokon még a kompozíciót szabadon, dinamikus frissességgel kezelő historizálás helyett a toronysisakokban már igazi szecessziós kialakítás nyerhetett teret.<sup>115</sup> A terv megvételt nyert „*egységes koncepciójáért és részleteinek egyéni és tetszetős kiképzéséért*”.<sup>116</sup>

<sup>104</sup> Elsősorban voluták, kartusok, növényfüzerek, kagylók.

<sup>105</sup> Hüttl Dezső volt az első építész Magyarországon, aki doktori fokozatot szerzett 1906-ban egy Bernini szobrászatáról írt értekezésével.

<sup>106</sup> A méltányosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy Hüttl pályatervének csak az oldalhomlokzatát ismerjük, így értékelése felületes marad a többi pályázó munkájával szemben.

<sup>107</sup> Az építés utolsó ismert tervrajzai közé tartoznak e pályamű lapjai. A pályázat zsűrije sem díjazást, sem megvételt nem ítelt neki, sőt a korabeli sajtó meg sem említette.

<sup>108</sup> Ismertebb megépült művei pl. a törökszentmiklósi templom, a Szent Imre- ma Eötvös-kollégium; illetve számos pályázaton indult, az Erzsébetvárosi plébániatemplom pályázatára úgyszintén neoromán tervet adott be, amivel III. helyezést ért el.

<sup>109</sup> A bírálat „*finom részletű homlokzatáért*” javasolta megvételtre. MP 5 (1907) 5. 17.

<sup>110</sup> MP 5 (1907) 5. 4.

<sup>111</sup> Svájci születésű magyar építész (1864–1913).

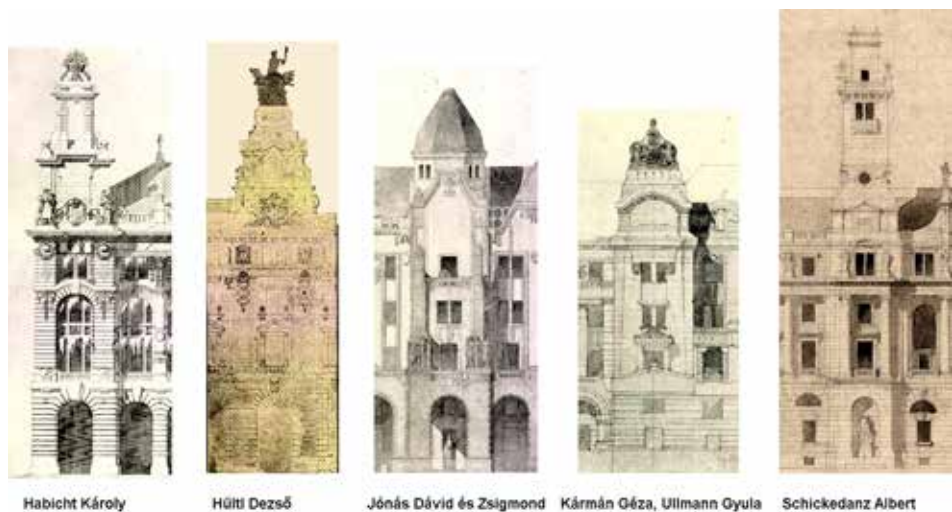
<sup>112</sup> Magyar építész (1877–1935?).

<sup>113</sup> A középrizalit attikájának lendületes alakítása tér el leginkább a klasszikus formáktól.

<sup>114</sup> A bírálat dicséretben részesítette „*homlokzatának – bár járt utakon való – de tetszetős megoldásáért*”. MP 5 (1907) 5. 18.

<sup>115</sup> „*[...] a középső 3 tengelyét kissé önkényes szerkezetű és kiképzésű oromzattal koronázza. A határoló két pilon hatása kedvezőnek ígérkezik.*” MP 5 (1907) 5. 17.

<sup>116</sup> MP 5 (1907) 5. 17.



16. ábra. A nem díjazott, ismert pályaművek pilonmegoldásainak összehasonlítása. Az MP 5 (1907) 5. és 6. számainak ábráiból

Négy terv – és ebbe tartozik mindhárom díjazott is – a századfordulós és historizáló elemek egyensúlyán alapszik, mely meglehetősen tipikus volt a korszakban. Sebestyén Artúr<sup>117</sup> és a Kármán–Ullmann<sup>118</sup> duó tervének felépítése meglehetősen hasonlóságokat mutat. Az árkádíves, kváderezett földszint robusztus formáival, a jón nagyszloprendből interpolált első-második emeletek homlokzati rendszere és a harmadik emelet frízszerű kiképzése feltűnően hasonló a két terven. Stílusuk a század eleji európai trendeknek megfeleltek, itthonról leginkább a Zeneakadémiára emlékeztetnek.<sup>119</sup> Tőry Emil terve harmonikusan igyekszik elegyíteni a századforduló divatos elemeit a történeti formák konvencióival. Távolról szemlélve archaizáló elemként csak a hatoszlopos portikus hat, az épület javasolt összképe – homlokzatszerkesztésével – progresszív benyomást kelt. Ha azonban közelebbről is megvizsgáljuk Tőry művét, szembetűnik, hogy a részletképzés mennyivel inkább klasszikus elemekből tevődik össze, mint ahogy azt a látványterv sugallja. A bírálókat szerint „*egyes részeiben még megoldásra váró architektúrájának monumentális hatása el nem vitatható*”.<sup>120</sup> E csoportból a historizálástól talán legjobban a Korb–Giergl páros

<sup>117</sup> A bírálókat szerint: „*A homlokzat egyes csoportjaiban igen finom, művészi megoldást mutat, a csoportok összefoglalása azonban némileg nyugtalan.*” MP 5 (1907) 5. 4.

<sup>118</sup> A kortársak megítélése szerint: „*Az architektúra általában nagyszabású, de sok erőszakos, a valóságot megtagadó elemet mutat fel.*” MP 5 (1907) 6. 4.

<sup>119</sup> Érdekes, hogy a Zeneakadémiát tervező Korb–Giergl páros pályaterve viszont nem hasonlít annyira saját korábbi épületeikre – leszámítva a földszint kiképzését –, mint e két pályázóé.

<sup>120</sup> MP 5 (1907) 5. 3.

rugaszkodott el, tervük csak nyomokban követi a klasszikus formulákat.<sup>121</sup> Torony-sisakjainak formálása kissé széteső, de nyílásritmusuk – a széles, ezáltal kiváló megvilágítást biztosító ablakoknak köszönhetően – igen korszerű. Erről így vélekedtek a korabeli bírálók is: „a terv főerejét az egyöntetű, nagyszabású koncepció és a rendkívüli rutinos és ízléses részletképzés teszi, amely az érvényesülő modern irányzat mellett is kiforrott stílszerűséget mutat.”<sup>122</sup> (16. ábra).

#### 4.3. A PÁLYÁZAT MÉRLEGE

Végül Tőry Emil nyerte mind az alaprajzi, mind a homlokzati tervpályázatot. Alaprajza leginkább jól átgondolt funkcionális rendjével nyerte meg a bíráló bizottságot, külön kiemelték, hogy a mellékhelyiségek szellőztetése nem ütközik a folyosók megfelelő légellátásába – e problémát számos másik pályaterven szóvá tették. A publikált elsődíjas külső tervről úgy vélekedtek, hogy „monumentális és nagyszabású homlokzati megoldásáért és annak művészi kiképzésű részleteiért”<sup>123</sup> érdemli meg az első helyezést. Megvizsgálva a pályatervek struktúráját, tömegtagolását, vertikális hangsúlyképzését egyértelműen arra juthatunk, hogy a különböző diszpozíciók közül a zsúri a középtengelyre fókuszáló hangsúlyképzést preferálta, a középrizalit pilonok közti részét homogénen kezelő megoldások legfeljebb megvételt nyertek. A stílust vizsgálva az rajzolódik ki számunkra, hogy e kérdés nem volt döntő a bírálat folyamán, legfeljebb másodlagos szempont volt: a díjazott és megvett tervek között ott található az egyik legtisztábban historizáló terv ugyanúgy, ahogy az egyik leginkább szecessziós jegyeket tükröző is.<sup>124</sup> Megfigyelhető, hogy a tömegkompozíció módjának megválasztása nem függött össze szorosabban a választott építéstílussal – különböző stílusú pályatervek is mutattak hasonló épületrész-tagolási elgondolást. Végül pedig az a három terv nyert, aminek tömegtagolása középen meghatározottabban töri meg a monotóniát.

#### 4.4. A PÁLYÁZAT UTÁN

Az eredményhirdetés után hamar elterjedt annak a híre, hogy megbízást csak a külső átalakítására fognak kiadni, mert mindkét munkára nem áll rendelkezésre elegendő forrás, és a homlokzat állapota miatt azzal mindenképpen kezdeni kell valamit.<sup>125</sup>

<sup>121</sup> Az övpárkányok, illetve a földszinti kváderezés.

<sup>122</sup> MP 5 (1907) 5. 4.

<sup>123</sup> MP 5 (1907) 5. 17.

<sup>124</sup> Az 1905-ös kultuszminisztérium-pályázat díjazott tervei között is ugyanez a stílusbeli sokféleség észlelhető. A *Magyar Pályázatok* 3. (1905) évfolyamának 7. és 8. számában részletesen illusztrálva ismertették a pályaműveket.

<sup>125</sup> VL 27 (1907) 12. 3.

1907-ben a Pénzügyminisztérium – és a kormányzat magasabb köreinek nyilvánvaló – hozzájárulásával a Földművelésügyi Minisztérium felmondta az Igazságügyi Minisztérium helyiségeinek bérletét,<sup>126</sup> és fenntartotta a hitelfelvételi szándékát.<sup>127</sup>

Töry Emilt 1908 elején bízták meg a pályaterv továbbfejlesztésével,<sup>128</sup> majd június 16-án szakértői vegyes bizottsággal is megbíráltatták a készülő terveket,<sup>129</sup> és Nagy Virgil javaslatának figyelembevételével kérték, hogy Töry dolgozzon ki részletes költségvetést.<sup>130</sup> December 22-én a tervekről a Fővárosi Közmunkák Tanácsának véleménye is befutott, sok egyéb mellett leginkább az általános épületmagasság enyhe és a tetőidomok nagyságának erőteljesebb mérséklését kérték.<sup>131</sup> 1909 elejére jutott el a tervezés az engedélyezési terv alapját jelentő elképzelésig, Töry ekkor kapott megbízást a kidolgozására.<sup>132</sup> 1909. április 7-én már arról adott hírt a *Budapesti Hírlap*, hogy a Visegrádi és Sziget (ma Radnóti Miklós) utcák sarkán újonnan épült négyemeletes ház emeleit négy évre bérbe vette a Földművelésügyi Minisztérium, hogy a felújítás és átalakítás idejére elhelyezése biztosítva legyen. A hír szerint már csak az igazságügyi tárcának kell hasonló megállapodásra jutnia, és akkor májusban kezdődhet az átépítés.<sup>133</sup>

Az engedélyezési tervek 1909 tavaszára elkészültek,<sup>134</sup> Töry lényegében megtartotta a tervpályázaton győztes, a korabeli sajtó szerint „*modernül kezelt [...] monumentális barokk*”<sup>135</sup> stílusú homlokzati tervet. Irodai vagy egyéb célokra beépítette az árkádokat az oldalszárnyak előtti részen, a középső szakaszt pedig kocsiáthajtóként meghagyta. A belsőben az összes szinten az összes szárnyat középfolysós rendszerűvé alakította át, négy sarkukon rézsútosan levágott, a nagyobb udvarokhoz közvetlenül kapcsolódó, benyúló világítóudvarokat alakított ki.

A palota átépítési bizottságának elnökéül Ottlik István államtitkárt tették meg,<sup>136</sup> de a kivitelezés elmaradt. Ennek egyértelmű oka nem jelent meg a sajtóban, de 1909 májusának elején – tehát a terv benyújtását követően, még az engedélyező határozat meghozatala előtt – már arról cikkezett a *Pesti Hírlap*, hogy a minisztériumok nem költöznek sehová, és egyszerűen csak felújítják az épületet, valamint hozzátoldanak további egy szintet.<sup>137</sup> Az emeletráépítéstől – egyelőre – eltekintve lényegében való-

<sup>126</sup> MNL OL K-178 FM Elnöki üo. 9442, 10199/1907.

<sup>127</sup> 400 000 forintnyi értékben (MNL OL K-178 FM Elnöki üo. 3179/1908).

<sup>128</sup> MNL OL K-178 FM Elnöki üo. 1372/1908.

<sup>129</sup> MNL OL K-178 FM Elnöki üo. 7394/1908.

<sup>130</sup> A november 6-án bemutatott 1 371 540 koronás költségvetés – amely a belső átalakítást is tartalmazta – csökkentésére kérték Töryt, aki ezt a november 18-ra elkészült új tervében 1 150 000 koronára szorította le (MNL OL K-178 FM Elnöki üo. 11293/1908).

<sup>131</sup> MNL OL K-178 FM Elnöki üo. 12654/1908.

<sup>132</sup> MNL OL K-178 FM Elnöki üo. 920/1909.

<sup>133</sup> [n.n.] Költözködő minisztérium. *Budapesti Hírlap* 29 (1909) 82. (április 7.) 7. Az igazságügyi tárca 1908. nyári távozása ezek szerint elmaradt.

<sup>134</sup> Április 22-ére készültek el, azokat a hatóság május 21-én jóváhagyta. (BFL XV.17.d.329 24891 18–29. fólió., 41897/1909-III.)

<sup>135</sup> [n.n.] Költözködő minisztérium. *Budapesti Hírlap* 29 (1909) 82. (április 7.) 7.

<sup>136</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 5120/1909.

<sup>137</sup> [n.n.] Jelek melyekből politizálni lehet. *Pesti Hírlap* 31 (1909) 104. (május 4.) 37.

ban ez is történt, a négy évre bérbe vett Visegrádi utcai ingatlanba pedig a Vízügyi Főosztály költözött ki.

1910-ben végül megkezdődhetett a felújítás,<sup>138</sup> a tervezettnél azonban jóval szerényebb eredményre vezető programmal. A homlokzatról annak számos ornamentális és minden figurális szobrászati elemét eltávolították, a középrizalit kivételével jelentősen egyszerűsödött valamennyi párkány kiképzése, eltűntek az ablakok alatti, ablakkötényeket ékesítő baluszterek és az attika balusztrádja is. Ekkor még evidenciaként kezelték, hogy a homlokzatot a közeljövőben jelentősen át fogják alakítani, de annak igen rossz állapota miatt nem lehetett tovább halogatni a felújítást, és így a lehető legkevesebbet kívánták elkölteni a feladatra. A tatarozás után a 400 000 koronás kölcsönből fennmaradt összeget a miniszteri és államtitkári irodák dekorálására költötték el az előnyösebb irodatereket eredményező alaprajzi változtatások helyett.<sup>139</sup> Jelentős alaprajzi változásra végül egészen az 1940-es évek elejéig kellett várni, mikor is – a háborús idők közepette – végül megvalósult az épület középnyolcosítása, de ekkor is csak egy olcsó verzióban: a szerkezeti falak áthelyezése nélkül, kellemtelen, szabdalt irodatereket létrehozva ezzel az udvarok felé. Ez a napjainkban is eme épületben székelő minisztérium számára jelenleg is fennálló probléma, így az épület teljes átépítése bő egy évszázaddal később még mindig napirenden van – Bukovics Gyula homlokzata azonban ma már megbecsült emléke a budapesti neoreneszánsznak, így csak helyreállításában gondolkodnak a mai tervezők.

## IRODALOM

- [n. n.]: Das Österreichische Delegations-Gebäude in Budapest. *Allgemeine Bauzeitung* 61 (1897) 132–136.
- [n. n.] Jelek melyekből politizálni lehet. *Pesti Hírlap* 31 (1909) 104. (május 4.) 37.
- [n. n.] Költözködő minisztérium. *Budapesti Hírlap* 29 (1909) 82. (április 7.) 7.
- Dittrichné Vajtai Zsuzsanna: *Szeccszó a Délvidéken*. Kézirat, 2013.
- Farbakyné Deklava Lilla: Ybl Miklós szerepe az 1879. évi székesfehérvári országos kiállításon. *Ars Hungarica* 40 (2014) 4. 494–508.
- Gerle János: *Lechner Ödön*. Holnap Kiadó, Budapest 2003.
- Kelecsényi Kristóf: Az építészeti tömegformálás változásai a 19. század második felében Ybl Miklós és tanítványai munkáinak példáján keresztül. In: *Képváltás. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek V. konferenciájának előadásaiból*. Szerk.: Pakó Kovács Klára – Pál Emese. Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2018. 127–142.
- Kelecsényi Kristóf Zoltán – Gyetvainé Balogh Ágnes: Egy középület gyors esztétikai és funkcionális avulása. A Földművelésügyi Minisztérium palotájának első két évtizede. *Építés–Építészettudomány* 47 (2019) 1–2. 83–101.
- Marótyza Kata: 150 éve született Alpár Ignác. *Architectura Hungariae* 7 (2005) 1.
- Megyeri-Pálffy Zoltán: Vármegeházak a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. In: *Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból*. 1. köt. Szerk.: Rajnai Zoltán et al. K. n., Budapest 2015. 446–461.

<sup>138</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 6063/1910.

<sup>139</sup> MNL OL K-178 Elnöki üo. 6135/1910.

- Németh Nóra – Marótzky Katalin: Stíluskérdések a századfordulón – Két építészeti pályázat háttere. *Építés – Építészettudomány* 41 (2013) 3–4. 253–270.
- Paulinyi Oszkár: A m. kir. belügyminisztérium budai várbeli székházának története: Adalék Buda topográfiájához. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 6 (1938) 16–61.
- Petravich András: Megyeházák. In: *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Szerk.: Császár László. Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest 1995a 105–113.
- Petravich András: Városházák. In: *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Szerk.: Császár László. Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest 1995b 114–122.
- Pilkhoffer Mónika: A városháza tervpályázatai (1887–1903). *Pécsi Szemle* 5 (2002) 1. 44–62.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest 2005.
- Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete*. Enciklopédia Kiadó, Budapest 2005.
- Rozsnyai József: *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*. Doktori disszertáció, 2011.
- Rozsnyai József: A magyarországi historizmus építészeti alkotásainak előképeiről, különös tekintettel neobarokk építészetünk stíluskapcsolataira. (Über die Vorbilder von Bauwerken des Historismus in Ungarn und zwar besonders die der Neobarockarchitektur.) In: *Kő kövön – Dávid Ferenc 73. születésnapjára. (Stein auf Stein – Festschrift für Ferenc Dávid.)* Szerk.: Szentesi Edit et al. Vince Kiadó, Budapest 2013. 303–322.
- Sisa József: Városházák és megyeházák. In: *A magyar művészet a 19. században – Építészet és iparművészet*. Szerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris, Budapest 2013a 90–94.
- Sisa József: Minisztériumok és hivatali épületek. In: *A magyar művészet a 19. században – Építészet és iparművészet*. Szerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris, Budapest 2013b 355–361.
- Sisa József: Városházák és megyeházák. In: *A magyar művészet a 19. században – Építészet és iparművészet*. Szerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris, Budapest 2013c 466–470.
- Sisa József: *Az alkotó génusz*. Iparművészeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest 2014.
- Sisa József: The Role of the Berlin Bauakademie in the Training of Ödön Lechner and Other Hungarian Architects, and the Limitations and Opportunities of Historicism. In: *Ödön Lechner in Context – Studies of the international conference on the occasion of the 100th anniversary of Ödön Lechner's death*. Ed.: Zsombor Jékely. Museum of Applied Arts, Budapest 2015. 167–176.
- Somogyi Éva: A király személye körüli minisztérium 1867–1914. *Levéltári Közlemények* 72 (2001) 1–2. 141–159.
- Székely Márton – Marótzky Katalin: Imre Steindl's neo-gothic approach in the Hungarian design competitions of the 1870's. *Architektúra & Urbanizmus* 50 (2016) 1–2. 92–103.
- Székely Márton – Marótzky Katalin: A pályázat, mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés – Építészettudomány* 46 (2018) 1–2. 93–116.
- Várallyai Réka: *Komor Marcell – Jakab Dezső*. Holnap Kiadó, Budapest 2006.
- Verő Mária – Gábor Eszter (szerk.): *Az ország háza: Buda-Pesti Országháza-tervek 1784–1884*. Szépművészeti Múzeum, Budapest 2000.
- Winkler Gábor: Városépítészet a historizmusban. In: *A historizmus művészete Magyarországon: művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: Zádor Anna. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest 1993. 31–48.
- Winkler Gábor: Az MTA Székház – mint műemlék. *Építés – Építészettudomány* 43 (2015) 3–4. 169–180.

## RÖVIDÍTÉSEK

BFL	Budapest Főváros Levéltára
ÉPIP	Építési Ipar, Építő Ipar
FSZEK BP	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény
MMÉEHE	A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
MP	Magyar Pályázatok
VL	Vállalkozók Lapja
VU	Vasárnapi Ujság

ARCHITECTURAL COMPETITIONS OF ADMINISTRATIVE  
BUILDINGS IN HUNGARY BETWEEN 1867–1918STYLE-TRENDS AT THE ARCHITECTURAL COMPETITION  
FOR MODERNIZING THE MINISTRY OF AGRICULTURE IN 1907*Summary*

After the Austro-Hungarian Compromise the state establishment worked as a stable system until World War I. The immovable scheme of the Austro-Hungarian dual monarchy state-system and the economical prosperity induced building operations. The society became more and more civilian thus the architectural competitions, as a phenomena of the free-market economy, spread widely. The local councils and the government built more and more public edifices and proclaimed architectural competitions. The representative ministry palaces of the executive power were the first examples for the functional homogeneous office buildings in Hungary. Three of those were completed between 1867 and 1913 in Budapest. The Ministry of Agriculture was built in the 1880's and was significantly criticized by the coetaneous reviewers. Two decades after the completion it was planned to reblock the façade and the inner structure and the Secretary of Agriculture called for architectural proposals by an open process. This architectural competition, which was run in 1907, gives us an overview of the architecture in Hungary at the turn of the century. The well published plans show us the style-diversity of the era and the contemporary articles provide the possibility to study the disputation over the topic. With the analysis of the plans we would like to ting our knowledge of the architectural tendencies at the turn of the century.

**Keywords:** Historicism, Art Nouveau, architectural competition, architecture history, Gyula Bukovics, Emil Tóry

☞ Beérkezett: 2018. március 26. Elfogadva: 2018. május 6.

